

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Hilda Holmström

När domstolen blundar för våldet

- En genusrättsvetenskaplig diskursanalys av konstruktionen av kön i mål om vårdnad, boende och umgänge där fäder brukat våld mot mödrar

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Eva Ryrstedt

Termin: HT 2022

Innehåll

SUMMARY	3
SAMMANFATTNING.....	5
FÖRKORTNINGAR.....	7
1 INLEDNING.....	8
1.1 Bakgrund	8
1.2 Syfte och frågeställningar.....	9
1.3 Avgränsningar.....	10
1.4 Metod	11
1.4.1 Teoretiska utgångspunkter.....	11
1.4.2 Metodologi.....	13
1.4.3 Diskursanalytisk metod	15
1.4.4 Material.....	16
1.5 Disposition	17
2 UTREDNING	18
2.1 Domstolarnas problemframställning	18
2.2 Feministisk problemframställning	24
2.3 Huvuddiskurser.....	27
2.3.1 Moderskap, faderskap och familj	28
2.3.1.1 Fadern som rättslig norm	29
2.3.1.2 Gemensam vårdnad som huvudregel	30
2.3.1.3 Umgänge med fadern är det bästa för barnet	35
2.3.2 Mäns våld mot kvinnor och våld i nära relation	38
2.3.2.1 Våld utgör en könlös konflikt	38
2.3.2.2 Fäders våld mot mödrar innebär ingen risk för barnet.....	42
2.3.3 Samarbete och samarbetssvårigheter.....	44
2.3.3.1 Samförståndslösningar är det bästa för barnet	44
2.3.3.2 Mödrars samarbetssvårigheter innebär en stor risk för barnet.....	47
3 DISKUSSION	49
3.1 Kön.....	49
KÄLLFÖRTECKNING	53

Summary

This essay constitutes an analysis of which ideas about gender that are being produced and reproduced in custody, residence and contact cases, where fathers have been violent towards mothers. The essay is based on the understanding that violence is connected to categories of gender, since perpetrators primarily constitutes of fathers while mothers are usually the victims of violence. The essay assumes a feminist and social constructionist approach. This means that the essay is based on a notion that knowledge is being created socially. Thus, gender is also understood as socially constructed. In order to achieve the purpose of the essay, I study the law through discourses. That means that I study the law through how the communication of the law reveals its dominant understanding of the world. I use Bacchi's WPR analysis to study discourses, where a few questions are answered, about how a problem is represented, how it could have been represented differently, and what ideas that has affected the representation.

The essay largely consists of a report from the Swedish Gender Equality Agency. The report shows that courts rarely mention or consider information about violence in custody, residence and contact cases. Sometimes, the court refers to information about violence as cooperation difficulties or conflicts. For instance, the report shows that information about violence is presented in at least 64 percent of the cases that are reviewed, but only in about eight percent of the cases, violence is significantly considered in court. Based on the report, I have summarized how courts understand and interpret the problem of fathers' violence against mothers, namely as: a genderless conflict which can be resolved simply if the parents come to an agreement, which has no obvious implications for the child and which is subordinate to the principle of contact. The essay then presents a feminist problematization of fathers' violence against mothers, with a greater focus on the children's perspective and on gendered power. Discourses I have identified that precede the courts' representation of the problem are categorized as follows: motherhood, fatherhood, and family; men's violence against women and domestic violence; and cooperation and cooperation difficulties. The law's communication about motherhood, fatherhood, and family expresses a conception that the father is the norm in an alleged gender neutral legislation. That is because the legislative endorsement primarily supports fathers' interests. In addition, joint custody is presented as the main rule because of an assumption that the child needs both parents to be safe and healthy. The law also constitutes an idea that what is best for a child is contact with the father. It can actually be interpreted as a father's right to have contact with his child, rather than the opposite way. Regarding the category of men's violence against women and domestic violence, violence is presented in the law as a genderless conflict between two equal parts. The law focuses largely on conflicts and less on violence. In addition, I have identified a conception that fathers' violence against mothers poses no risk to the child. There is a lack of understanding concerning

the consequences of fathers' violence against mothers, especially regarding the child. In the last main category, on cooperation and cooperation difficulties, a distinct idea is presented in the law that solutions by compromise are what is best for the child. Agreements, attempts of cooperation, mediators and information dialogues aim to create conditions for the parents to come to an agreement. However, they do not problematize the fact that parents' solutions by compromise not always have to assimilate with what is best for the child. Additionally, the law gives expression to an idea that mothers' cooperation difficulties pose a great risk to the child. It is presented as a major flaw to sabotage for example contact, even if it is the child that refuses the contact. Since mothers are usually the residential parent, it is mainly mothers that get blamed for cooperation difficulties and sabotage of contact. The law takes a strict stance against cooperation difficulties, while fathers' violence against mothers, as mentioned above, is not presented as a great of a risk for the child.

The discussion part of the essay answers the question of how gender is being produced and reproduced in custody, residence and contact cases where information about fathers' violence against mothers has been presented. Continued male superiority and female subordination are reproduced by the law when violence is deprived of the gendered aspect. The violence is normalized and presented as an acceptable part of masculinity. Femininity, on the other hand, is associated with manipulation. Joint custody as the main rule constructs the mother (and thus the female gender) as the primarily caretaker for the child as well as responsible for the child's security and physical and psychological needs. Within motherhood, a responsibility is also constructed to ensure that the relationship between the child and the father is good. Fathers (and thus the male gender) are constructed as unable to take responsibility for the child and its needs. Fatherhood is instead connected with authority and rationality through the right of decision-making that joint custody presents to fathers.

Sammanfattning

Arbetet utgör en analys av vilka föreställningar om kön som skapas och åter-skapas i mål om vårdnad, boende och umgänge där fäder brukat våld mot mödrar. En utgångspunkt i arbetet är att våldet förstås utifrån köns-kategorier, eftersom det främst är fäder som är våldsutövare och mödrar som är våldsut-satta. Arbetet antar ett feministiskt och socialkonstruktionistiskt angreppssätt, vilket innebär att arbetet vilar på en grundsats om att kunskap är socialt skapat. Således förstås även kön som socialt konstruerat. För att uppnå syftet med arbetet studerar jag rätten utifrån diskurser, det vill säga hur rättens kom-munikation visar på dess dominerande förståelse av världen. Detta görs ge-nom Bacchis WPR-analys, där ett visst antal frågor besvaras, om hur ett pro-blem framställs, hur det hade kunnat framställas annorlunda och vilka före-ställningar som ligger bakom problemframställningen.

En stor del av arbetet utgörs av en rapport från Jämställdhetsmyndigheten, som visar att domstolar sällan nämner eller beaktar uppgifter om våld i mål om vårdnad, boende eller umgänge. I andra fall omnämner domstolen upp-gifterna som samarbetssvårigheter eller konflikter. Bland annat framgår av rapporten att uppgifter om våld framförs i minst 64 procent av målen som granskas, men i endast cirka åtta procent beaktas våldet i hög grad. Utifrån rapporten har jag summerat hur domstolen begripliggör problemet om faders våld mot mödrar, nämligen som: en könlös konflikt som löses genom att för-äldrarna är överens, som saknar uppenbara implikationer för barnet och som är underordnad kontaktpincipen. I arbetet följer sedan en feministisk proble-matisering av faders våld mot mödrar, med ett större fokus på barnperspekti-vet samt på kön och makt. Diskurser jag identifierat som föregår domstolar-nas problemframställning delas upp i tre huvudkategorier: moderskap, fader-skap och familj; mäns våld mot kvinnor och våld i nära relation; samt samar-bete och samarbetsvårigheter. Rättens kommunikation om moderskap, fa-derskap och familj ger uttryck för en föreställning om att fadern är normen i en utåt sett könsneutral lagstiftning, eftersom det stöd rätten förmedlar främst tillvaratar faders intressen. Därtill framställs gemensam vårdnad som huvud-regel eftersom ett barn förmodas behöva båda sina föräldrar för att må bra. Rättskällor framför även att umgänge med fadern är det bästa för barnet. Det kan rentav tolkas som att det snarare är en fars rätt att umgås med sitt barn än det motsatta förhållandet. Vad gäller huvudkategorin om mäns våld mot kvin-nor och våld i nära relation framställs våld i rättskällorna som en könlös kon-flikt mellan två jämbördiga parter. Rättskällorna fokuserar till stor del på just konflikter och mindre på våld. Därutöver har jag identifierat en föreställning om att faders våld mot mödrar inte innebär någon risk för barnet. Det saknas förståelse för konsekvenser av faders våld mot mödrar, framför allt beträf-fande barnperspektivet. I den sista huvudkategorin om samarbete och samar-betsvårigheter framställs en tydlig föreställning i rättskällorna om att sam-förståndslösningar är det bästa för barnet. Överenskommelser, samarbets-samtal, medlare och informationssamtal syftar till att skapa förutsättningar för att

föräldrarna ska komma överens, men problematiserar inte att föräldrars samförståndslösningar inte alltid måste vara det bästa för barnet. Samtidigt ger rättskällorna uttryck för en föreställning att just mödrars samarbetssvårigheter innebär en stor risk för barnet. Det framställs som en stor brist att utöva exempelvis umgängessabotage, även om det är barnet som vägrar. Eftersom mödrar oftast är boendeföräldrar är det också främst mödrar som beskylls för samarbetssvårigheter och umgängessabotage. Rättskällorna antar en sträng hållning mot samarbetssvårigheter, samtidigt som faders våld mot mödrar som ovan nämnt inte framställs som en stor risk för barnet.

Diskussionen i arbetet besvarar frågan om hur kön produceras och reproduceras i mål om vårdnad, boende och umgänge där uppgifter om faders våld mot mödrar framkommit. Fortsatt manlig överordnad och kvinnlig underordnad reproduceras av rätten då könsaspekten berövas från våldet. Våldet normaliseras och framställs som en acceptabel del av manlighet. Kvinnlighet däremot sammankopplas med manipulering och onda avsikter. Gemensam vårdnad som huvudregel konstruerar moderskapet (och därmed det kvinnliga könet) som omvårdande och som ansvarig för barnets trygghet och fysiska och psykiska behov. Inom moderskapet konstrueras även ett ansvar att se till att barnets och faderns relation är bra. Faderskapet (och därmed det manliga könet) konstrueras som oförmögen att vara omvårdande och kopplas istället samman med auktoritet och rationalitet genom den bestämmanderätt som gemensam vårdnad innebär för fäder.

Förkortningar

Barnkonventionen

Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter

FB

Föräldrabalken

Istanbulkonventionen

Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och av våld i hemmet

WPR

What's the problem represented to be?

1 INLEDNING

1.1 Bakgrund

En del domstolar omformulerar uppgifter om våld eller andra övergrepp till konflikt eller samarbetssvårigheter. Det finns också exempel i kartläggningen på domar där domstolen bedömt förälder och barns vistelse i skyddat boende som samarbetssvårigheter. Detta medför att uppgifterna om våld eller andra övergrepp förminskas eller osynliggörs. Samarbetssvårigheter och principen om barns behov av kontakt med båda föräldrar verkar få större genomslag än barns rätt till att skyddas från våld eller andra övergrepp från en förälder vid målets avgörande, när domstolen beslutar om vårdnad, boende och umgänge.¹

Så lyder ett avsnitt från Jämställdhetsmyndighetens kartläggning av hur uppgifter om våld och andra övergrepp beaktas i mål om vårdnad, boende och umgänge. I 64 procent av målen som granskades framkom uppgifter om våld eller andra övergrepp. I endast cirka åtta procent av dessa beaktade domstolarna uppgifterna om våld i hög grad.² Konflikter beträffande barn och separationer utgör de farligaste situationerna för en våldsutsatt förälder, varför en okunskap eller attityd i rätten som medför att våld sällan beaktas kan få fatala konsekvenser.³

Idag anses mäns våld mot kvinnor vara ett allvarligt folkhälsoproblem och ett globalt samhällsproblem som utgör en kränkning av de mänskliga rättigheterna.⁴ Våldsutövande föräldrar är oftast fäder och våldsutsatta föräldrar är i de flesta fall mödrar. I de fall då en far utsätter en mor för våld är våldet ofta grövre, systematiskt och upprepat, i jämförelse med de fall då en mor utsätter en far för våld. Det är i nästan alla fall mödrar som tar hjälp av skyddade boenden eller skyddar sina personuppgifter, ofta med medföljande barn. Det är därtill nästan uteslutande fäder som blir dömda för att ha utövat våld.⁵ Våldet förstås därmed utifrån könskategorier både vad gäller offer och förövare. Omständigheten att domstolar i mål om vårdnad, boende och umgänge omformulerar eller bortser från uppgifter om våld och andra övergrepp innebär således ett könat problem. Det får konsekvenser som är kopplade till vilket kön respektive aktör anses tillhöra. Förevarande arbete centrerar kring våld och könskategorier eftersom våld i nära relation och mäns våld mot kvinnor

¹ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 10.

² Ibid. s. 36, jfr. s. 74 om överenskommelser och s. 152 om hur domstolen beaktat uppgifter om våld.

³ Ibid. s. 10.

⁴ Enander och Heimer (2019).

⁵ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 66.

ses som ett av de tydligaste uttrycken för ojämställdhet mellan könen.⁶ Begreppet *fäders våld mot mödrar* används genomgående i arbetet och är inspirerat av Maria Eriksson. Hon framhäver vikten av att förstå kvinnornas och männens position i relation till barnet, i egenskap av föräldrar. För att förstå föreställningar knutna till föräldraskap, samt maktpositioner som kan påträffas i just relationen mellan offret och förövaren, är det nödvändigt med denna benämning. Därför används inte den föräldra- och relationsfrånkopplade benämningen *mäns våld mot kvinnor*.⁷

1.2 Syfte och frågeställningar

Jämställdhetsmyndighetens rapport ”Uppgifter om våld är inget undantag” tar sin utgångspunkt i det faktum att uppgifter om våld förekommer i mål om vårdnad, boende och umgänge men ofta benämns som samarbetssvårigheter eller helt förbises. Mot bakgrund av rapporten utgör detta arbete en undersökning och problematisering av hur domstolar förhåller sig till fäders våld mot mödrar i de aktuella målen, utifrån rådande föreställningar om kön. Vidare analyserar jag hur domstolen i mål om vårdnad, boende och umgänge producerar kön.

Nätverket Gömda kvinnor har kritiserat brister och okunskap inom alla myndigheter i Sverige beträffande deras arbete med kvinnor som utsatts för våld i nära relation. De riktar stark kritik särskilt mot domstolar som, fastän vetenskap om att våld förekommit mot en mor, ofta ger den våldsutövande fadern rätt till vårdnad, boende eller umgänge. Domstolen väger sällan in våldet, även i de många fall då andra myndigheter är överens om att moderns liv är i fara om hon tvingas träffa fadern. Det gäller även om fadern är dömd för våldsbrott på modern eller har ett pågående kontaktförbud.⁸ När domstolar ständigt försakar mödrars uppgifter om våld i mål om vårdnad, boende och umgänge, bildar deras bedömningar olika praktiska mönster. Dessa mönster påverkar föreställningar om bland annat moderskap, faderskap och familj, mäns våld mot kvinnor och våld i nära relation samt samarbetsmöjligheter. Det övergripande syftet med arbetet är att utföra en genusrättsvetenskaplig undersökning av vilka mönster, det vill säga diskurser, som bildas utefter domstolens praktiserande, för att synliggöra mer eller mindre tydliga föreställningar om kön, föräldraskap, våld och samarbetsmöjligheter. Vidare syftar arbetet till att undersöka vilka föreställningar som präglar domstolens praktiserande, det vill säga vilka föreställningar domstolen reproducerar.

⁶ Jämställdhetsmyndigheten, *Fakta och Statistik*, <<https://jamstalldhetsmyndigheten.se/mans-vald-mot-kvinnor/fakta-och-statistik/>>, besökt 2022-09-23.

⁷ Eriksson (2007) s. 22.

⁸ Nätverket Gömda Kvinnor (2021) s. 14.

Genom att belysa diskurser i rätten utifrån ett perspektiv om kön kan jag undersöka och problematisera rådande maktförhållanden.

För att uppnå syftet med arbetet utgår jag från följande övergripande frågeställning:

- Hur produceras och reproduceras kön i mål om vårdnad, boende och umgänge där uppgifter om faders våld mot mödrar framkommit, såsom målen framställs i rapporten ”Uppgifter om våld är inget undantag”?

Till hjälp för att besvara den övergripande frågeställningen ställer jag även tre underfrågor:

- Vilka huvuddiskurser om moderskap, faderskap och familj kan identifieras i rättskällor beträffande mål om vårdnad, boende och umgänge?
- Vilka huvuddiskurser om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relation kan identifieras i rättskällor beträffande mål om vårdnad, boende och umgänge?
- Vilka huvuddiskurser om samarbete och samarbetssvårigheter mellan föräldrar kan identifieras i rättskällor beträffande mål om vårdnad, boende och umgänge?

1.3 Avgränsningar

Eftersom jag genomför arbetet med utgångspunkt i rapporten ”Uppgifter om våld är inget undantag” är undersökningen till stor del begränsad till de resultat rapporten påvisar. Det innebär att dessa resultat ligger till grund för min analys av hur domstolen i mål om vårdnad, boende och umgänge producerar och reproducera kön. Det medför även en tidlig och rumslig avgränsning då de mål som är centrala i mitt arbete är de som blivit undersökta i rapporten, vilka är begränsade till mål som meddelats i Sveriges alla tingsrätter efter den 1 april 2020.⁹ Samtidigt innebär arbetets fokus på diskurser att rättsdogmatiska perspektiv är begränsade till att dels ge läsaren en övergripande förståelse för gällande rätt, dels visa på dominerande diskurser i rättskällor.

Som jag nämnt ovan är kön den övergripande analyskategorin. När det kommer till frågor om kön, familj och våld finns det många viktiga maktpositioner, som jag dessvärre inte utreder på grund av det begränsade utrymmet i arbetet. Heders- och hbtq+-relaterat våld är sådana exempel. Likaså gäller den makt som kan uppstå i relationen mellan föräldrar och barn eller då någon i

⁹ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 8.

familjen har funktionsvariationer. I inledningens första del förklarar jag även att det är mäns våld mot kvinnor och inte det motsatta förhållandet som undersöks. Med detta som fokus är min avsikt inte att förmedla att det inte finns fall då män är offer och kvinnor är förövare.

Barnens rätt till ett tryggt liv är en av de viktigaste aspekterna när det kommer till rättens bedömningar i mål om vårdnad, boende och umgänge, vilket blev ytterligare förstärkt år 2020 då barnkonventionen blev svensk lag.¹⁰ Tidigare forskning har många gånger fokuserat på barnperspektivet.¹¹ Nätverket Gömda kvinnor har uppmärksammat den utsatta situation mödrar befinner sig i när de kan tvingas välja mellan att förlora vårdnaden för att de skyddar sina barn och sig själva från våldsamma fäder, eller sätta säkerheten åt sidan och lyda rättens order. Då idén till detta arbete uppstod genom Gömda kvinnors många berättelser är det främst mödrarnas perspektiv som ligger till grund för arbetet.

1.4 Metod

Nedan följer en presentation av de teorier och metodologiska överväganden som legitimerar mitt val av metod, vilken i sin tur möjliggör att jag kan uppnå syftet med arbetet. Jag inleder metodkapitlet med teoretiska utgångspunkter och därefter behandlar jag metodologi. I den tredje delen av kapitlet redogör jag för metoden och därefter beskriver jag det material som används i arbetet. En utförlig genomgång av teori, metodologi, metod och material möjliggör att de resultat jag uppnår i arbetet kan granskas, värderas och kritiserar utifrån de premisser som genomsyrar arbetet. Även detta arbete producerar och reproducerar diskurser, varför jag i förevarande kapitel undersöker och konkretiserar normer och begrepp som utåt sett kan förstås som naturliga och allmängiltiga.¹²

1.4.1 Teoretiska utgångspunkter

Med utgångspunkt i Haraways forskning ämnar jag att synliggöra mig själv i texten, samt mitt eget ansvar för tolkningar.¹³ Jag som forskare kommer till förevarande forskningsämne med förutfattade meningar, uppfattningar, egenskaper och normer. Total frigörelse från ens konkreta situation och följande kunskapssyn är inte möjlig.¹⁴ För att försöka synliggöra vissa av de diskurser

¹⁰ Lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

¹¹ Se t.ex. Eriksson (2007) och Diesen (2016).

¹² Käll m.fl. (2018) s. 72.

¹³ Haraway (1988) s. 582 f.

¹⁴ Käll m.fl. (2018) s. 75.

som präglar min förståelse för ämnet redovisar jag nedan min förståelse för sanningsanspråk, språk och makt genom en presentation av några viktiga kunskapsteoretiska antaganden från genusrättsvetenskapen.

Syftet med arbetet i stort är att uppnå kunskap om rätten, det vill säga att göra anspråk på sanningen om det i arbetet aktuella forskningsämnet. För att uppnå kunskap om rätten behöver jag redogöra för vad kunskap och sanningsanspråk egentligen innebär. I mindre generella termer innebär arbetets frågeställning att den kunskap som leder till avgöranden i mål om vårdnad, boende och umgänge inte behöver utgöra en absolut sanning, utan ses snarare som en produkt av ett visst perspektiv på världen. Detta speglar en syn på kunskap som *etablerad* och arbetet vilar därför på en socialkonstruktionistisk grund, vilken kan beskrivas utifrån fyra premisser. Den första premissen för med sig en kritisk inställning till given kunskap som autonomt existerande och fristående från de sociala sammanhang som den uppträder i. Istället ser socialkonstruktionism kunskap som *etablerad*, alltefter hur världen kategoriseras och förstås av dennes aktörer. Den andra premissen innebär att *etablerad* kunskap är historiskt och kulturellt formad och den tredje premissen belyser att detta formande sker genom sociala processer. Slutligen innebär den fjärde premissen att det finns ett samband mellan kunskap och socialt handlande, då den *etablerade* kunskapen stipulerar vilka handlingar som anses naturliga och vilka som inte gör det.¹⁵ När given, objektiv kunskap ifrågasätts, kan det som tas för givet konkretiseras och kritiseras. Då kan *etablerade* sociala ordningar, som uppfattas som den objektiva sanningen för att de förstås som naturliga, kritiseras som icke-rationella. Ett exempel på en *etablerad* social ordning är könsmaktsordningen. Sådana sociala ordningar saknar innebörd utan den betydelse de blir tilldelade i sociala processer.¹⁶ När kunskap förstås ur ett socialkonstruktionistiskt perspektiv är det enklare att belysa hur tidigare kunskaper, erfarenheter och normer formar både forskaren och läsaren. Kunskapen bestämmer vad forskaren ska forska om, vilken kunskap som är relevant och inte relevant och hur läsaren läser till sig kunskapen.¹⁷

En viktig del i socialkonstruktionismen är språket, eftersom åtkomsten till *etablerad* kunskap och förståelsen av världen sker genom språket. I sociala processer är det främst språket som påverkar den rådande kunskapssynen. Språket utgör en betydande del i de meningsskapande processerna genom att inta ett visst perspektiv på världen, där språkanvändaren inkluderar vissa saker och exkluderar andra, använder specifika begrepp och definierar dem utifrån sin egen uppfattning och endast framställer vissa sociala händelser och synvinklar.¹⁸ Av detta följer att vissa handlingar blir möjliga då världen anser de vara rationella, samtidigt som andra handlingar blir begränsade för att världen anser de vara irrationella. Det är i forandet av möjligheterna och

¹⁵ Burr (2015) s. 2 ff.

¹⁶ Käll m.fl. (2018) s. 78 ff.

¹⁷ Bergström och Boréus (2018) s. 31.

¹⁸ Jørgensen och Phillips (2000) s. 97.

begränsningarna som makten ligger.¹⁹ Producerandet av kunskap är således sammanvävt med de aktörer som besitter makt i samhället. Snarare än det vedertagna uttrycket om att kunskap gör makt, kan det förstås som att makt gör kunskap.²⁰

På ett mer allmänt plan kan min teoretiska grundhållning hänföras till en feministisk kritik om hur kön skapas och formas i sociala processer.²¹ Det bekräftas bland annat i Butlers antagande om kön som konstruerat av språket. Butler menar att kön är icke-existerande utan dess konstruktion och utövande i praktiken. Vidare riktas kritik till hur de meningsskapande processerna rangordnar samt inkluderar eller exkluderar olika etablerade kategorier, såsom det manliga könet och det kvinnliga könet.²² Denna rangordning kan också beskrivas som den institutionalisering som sker genom en fördelning av makten, vilket inte minst förekommer i dagliga processer såsom resursfördelning och ordinarie beslutsfattande. Ett resultat därav är att ojämlikhet struktureras och befästs i samhället som en objektiv sanning.²³ Som jag tidigare nämnt är forskningsämnet könat och därför finns det anledning att undersöka hur föreställningar om kön resulterar i att samhället värdesätter de konstruerade kategorierna män och kvinnor på olika sätt.

1.4.2 Metodologi

Eftersom syftet med arbetet är att synliggöra makt och normer i rätten följer här en redogörelse för vad sanningsanspråk, språk och makt innebär i rätten. Jag redogör även för hur de teoretiska utgångspunkter som präglar arbetet påverkar min syn på rätten och rättsvetenskapen.

En socialkonstruktionistisk kunskapssyn innebär att kunskap om rätten kan förstås, undersökas och synliggöras i diskurser. Att studera diskurser i rätten är en möjlig och genomförbar metod för att lära sig om hur det rättsliga praktiserandet sätter gränser för vad som kan tänkas och hur.²⁴ Diskurser utgör praktiker i specifika sociala sammanhang, ofta förmedlade genom språket, som begränsar eller möjliggör handlingar genom att stipulera legitimitet.²⁵ Diskursbegreppet kan förtydligas som en praktik som systematiskt formar de objekt som är ifrågavarande för samtalet.²⁶ Rätten utgör en process då föreställningar om rättens sanna och objektiva natur förstås, formuleras och

¹⁹ Bergström och Boréus (2018) s. 18.

²⁰ Käll m.fl. (2018) s. 54.

²¹ Ibid. s. 57.

²² Carlson (2011) s. 138.

²³ Käll m.fl. (2018) s. 54.

²⁴ Ibid. s. 54.

²⁵ Bergström och Boréus (2018) s. 23.

²⁶ Ibid. s. 258.

tillämpas i olika rättsliga sammanhang.²⁷ En diskursanalytisk metod fokuserar på en avläsning av uppbyggandet och berättigandet av konstruktioner. Metoden innefattar redskap för att avtäcka och analysera mer eller mindre uttalade normer samt hur språket skapar en förståelse av världen, och därmed rätten.²⁸ Genom att studera rätten utifrån diskurser, kan den förstås som ständigt föränderlig, i motsats till objektiv, allmängiltig, rationell eller autonom. Rätten förstås som en produkt i rörelse som förändras genom en kombination av faktorer, beteenden, skeenden, relationer och funktioner. Vid tolknings- och tillämpningstillfällena ges den ständigt förändrande produkten en mening.²⁹ Att rätten ses som föränderlig möjliggör bedrivandet av kritisk forskning. Utan kritik är en möjlig förändring svår att tillgå.³⁰

I rätten är språket centralt, då rättsliga avgöranden bygger på nedskrivna lagar, förarbeten och tidigare avgöranden.³¹ Rätten blir till i praktiken genom det brukade språket, snarare än i dess eventuellt påstådda existens. Makt framträder i rätten genom språket, som producerar och reproducerar olika föreställningar och perspektiv. Makten innebär bestämmandet av vem och vad som synliggörs och osynliggörs, vilka deltagare som ska anses delaktiga, vilka som helt utelämnas, vilka verktyg och villkor som appliceras, vad som tas upp som exempel, hur människor och hänseenden beskrivs, vem som presenterar materialet och vem som tar del av det, hur språket är, vad texten har för form och mycket mer. Det är i språket som meningsskapande och maktfördelning sker.³²

Att arbetet speglar en genuscentrerad kunskapskritik medför att jag kan studera rätten ur ett könsperspektiv. Tillsammans med ett diskursanalytiskt angreppssätt kan jag belysa etablerade maktrelationer, såsom könsmaktsordningen, samt osynliga normer som tas för givet. Språket institutionaliserar en makt som gör att mannen blir till norm i en utåt sett könsneutral lagstiftning.³³ Det är främst männens behov, uppfattningar och konflikter som rätten institutionaliserar. Män har även mer social, kulturell, politisk och ekonomisk makt. Att därtill problematisera hur våldet är könat medför en förståelse för hur makt och våld är sammankopplat och att delar av makten upprätthålls genom våld.³⁴ Av den manliga rättsliga normen följer att det kön rätten konstruerar som motsatt, det vill säga det kvinnliga, intar den icke-allmängiltiga positionen.³⁵ Könsmaktsordningen och andra diskriminerande praktiker i samhället är följaktligen ett resultat bland annat av hur rätten producerar

²⁷ Nääv och Zamboni (2018) s. 357.

²⁸ Jørgensen och Phillips (2000) s. 15.

²⁹ Nääv och Zamboni (2018) s. 300.

³⁰ Jørgensen och Phillips (2000) s. 8.

³¹ Nääv och Zamboni (2018) s. 283.

³² Käll m.fl. (2018) s. 86.

³³ Ibid. s. 45.

³⁴ Andersson och Beckman (2022) s. 11.

³⁵ Käll m.fl. (2018) s. 64 f.

föreställningar om dessa.³⁶ Att undersökningen utgår från våldsutsatta mödrars perspektiv möjliggör att kunskapen om dem och deras erfarenheter kan framhävas och sättas i centrum. Det blir då enklare att se hur rätten är otillräcklig eller rentav ovillig att tillvarata deras behov och intressen, samt hur rätten föredrar fädrens intressen. Genom att synliggörandet och förståelsen av det manliga företrädet i rätten kan påvisas, kan det även destabiliseras.³⁷

1.4.3 Diskursanalytisk metod

För att kunna studera diskurser i rätten krävs diskursanalytiska metoder, som möjliggör undersökningar av hur viss kunskap skapas och etableras samt vad det får för sociala konsekvenser. Den metod jag använder i arbetet är den analys Carol Bacchi framtagit och kallar ”*What’s the problem represented to be*” (nedan WPR). Bacchi menar att socialt konstruerade problem i samhället kan framställas på olika sätt och att problemlösningar blir självklara utifrån de premisser som problemframställningen ger uttryck för. Olika problemframställningar är ett resultat av rådande diskurser. En WPR-analys möjliggör en undersökning av hur ett problem, som jag definierar som *fädrens våld mot mödrar*, kan framställas på ett visst sätt och hur det institutionaliserar vissa praktiker för att lösa problemet. Metoden möjliggör på så sätt en synlig koppling mellan diskurser och dess konsekvenser. Språkliga framställningar av ett problem i en rättslig kontext kan osynliggöra maktrelationer och konstruktioner av kön som på så sätt skapar och återskapar föreställningar som påverkar socialt handlande.³⁸

Synliggörandet av vilka diskurser som föregår en problemframställning sker genom besvarandet av en rad analytiska frågor, framtagna av Bacchi. I detta arbete analyseras följande frågor:

1. Hur framställs det specifika problemet i ett visst material?
2. Vad lämnas oproblematiskt i problemframställningen? Kan problemet framställas annorlunda?
3. Vilka antaganden och föreställningar ligger till grund för problemframställningen?
4. Hur producerar och reproducerar problemframställningen föreställningar om kön?³⁹

För att besvara den första frågan undersöker jag hur rätten i mål om vårdnad, boende och umgänge framställer fädrens våld mot mödrar, utifrån de resultat som Jämställdhetsmyndighetens rapport framför. Hur de framställer problemet stipulerar vilka åtgärder som anses vara rimliga att ta för att lösa det. Jag ställer den andra frågan i Bacchis analys för att belysa aspekter och perspektiv

³⁶ Nääv och Zamboni (2018) s. 276.

³⁷ Käll m.fl. (2018) s. 41.

³⁸ Bacchi (2009) s. 1.

³⁹ Ibid. s. 2.

som inte fått vara del av den etablerade sanningen till följd av problemframställningen. Den tredje frågan fokuserar på vilken kunskap och vilka föreställningar som format argumenten om problemet samt lett till vilken framställning problemet blivit tilldelat. Här utgör socialkonstruktionistiska kunskaps-teorier en stor del av utredningen.⁴⁰ Jag besvarar den tredje frågan genom att studera lagtext, förarbeten och praxis för att påvisa hur dessa påverkat problemframställningen och hur den intagit en dominant ställning i rätten.⁴¹ Bacchis tredje fråga besvarar arbetets tre underfrågor⁴² om huvuddiskurser i rättskällor beträffande mål om vårdnad, boende och umgänge. Slutligen utreder jag i den fjärde frågan hur problemframställningen producerar och reproducerar föreställningar om kön.⁴³ Den sista frågan är delvis modifierad för att kunna inkludera en analys om kön. Genom att besvara den sista frågan i Bacchis analys, besvarar jag även den huvudsakliga frågeställningen i arbetet⁴⁴ om hur kön produceras och reproduceras i mål om vårdnad, boende och umgänge där uppgifter om faders våld mot mödrar framkommit, såsom målen framställs i Jämställdhetsmyndighetens rapport.

1.4.4 Material

Ett av de mer centrala materialen i arbetet är Jämställdhetsmyndighetens rapport ”Uppgifter om våld är inget undantag”. Jämställdhetsmyndigheten har bedrivit ett djupgående arbete, genom att undersöka domar från Sveriges alla tingsrätter sedan den 1 april 2020, samt upplysningar och utredningar i målen med syfte att belysa de fall där uppgifter om våld förekommit i exempelvis utredningarna men inte i avgörandena. En undersökning så djupgående som Jämställdhetsmyndighetens är med anledning av det begränsade utrymmet och svårigheter att få tillträde till materialet inte möjlig i detta arbete. I diskursanalytiska undersökningar kan användande av andrahandskällor i många fall tjäna ett betydande syfte.⁴⁵ För att kunna studera och identifiera mönster av föreställningar, det vill säga dominerande uppfattningar av verkligheten, krävs ett brett material av rätten.⁴⁶ Det är därför motiverat att studera rätten genom underrättsdomar såsom de framställs i rapporten. Utöver Jämställdhetsmyndighetens rapport studerar jag även familjerelaterad lagtext, förarbeten och praxis för att ta reda på aktuella diskurser och dess uppkomst. För att studera föreställningar och sociala ordningar som mål om vårdnad, boende och umgänge ger uttryck för, krävs ett material som möjliggör utredningar om diskurser i anslutning till bredare sociala praktiker, i detta fall den rättsliga

⁴⁰ Bacchi (2009) s. 2 ff.

⁴¹ Ibid. s. 10 ff.

⁴² Se avsnitt 1.2.

⁴³ Bacchi (2009) s. 10 ff.

⁴⁴ Se avsnitt 1.2.

⁴⁵ Käll m.fl. (2018) s. 103.

⁴⁶ Nääv och Zamboni (2018) s. 295.

kontexten.⁴⁷ Rättskällor som används i arbetet, som främst avser 6 kap. föräldrabalken (FB) om vårdnad, boende och umgänge, är begränsade till att gå 20 år bakåt i tiden. Det är för att två stora vårdnadsreformer skett under den perioden. År 2006 genomfördes en vårdnadsreform som förtydligade att barnets bästa skulle vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. 2014 tillsattes en utredare med syfte att undersöka effekterna av 2006 års vårdnadsreform. Det resulterade i 2017 års betänkande och ny lagstiftning genom 2021 års ändringar.⁴⁸ De nya lagändringarna syftar till att stärka barnperspektivet ytterligare samt att skapa bättre förutsättningar till samförståndslösningar.⁴⁹ I många skeenden som är relevanta för detta arbete skiljer förarbetena sig inte åt nämnvärt. För att inte gå miste om aktuella föreställningar har jag valt att studera även 2021 års ändringar, fastän de trätt i kraft efter att målen som granskades i Jämställdhetsmyndighetens rapport avgjordes. Där det är nödvändigt gör jag jämförelser för att tydligare visa på hur föreställningarna liknar eller skiljer sig åt.

1.5 Disposition

Jag inleder avhandlingen genom att besvara den första frågan i WPR-analysen om hur faders våld mot mödrar framställs i mål om vårdnad, boende och umgänge. Jag besvarar den första frågan utifrån en genomgång av resultaten i rapporten ”Uppgifter om våld är inget undantag”. Sedan följer aspekter som inte lyfts i problemrepresentationen, samt en alternativ, feministisk problemframställning för att besvara den andra frågan i WPR-analysen. Därefter följer tre kapitel med huvuddiskurser som besvarar WPR-analysens tredje fråga om föreställningar bakom problemframställningen. Det första kapitlet fokuserar på moderskap, faderskap och familj, det andra på mäns våld mot kvinnor och våld i nära relation och det tredje på samarbete och samarbetssvårigheter. Dessa tre kapitel delas in i delkapitel om varje huvuddiskurs jag identifierat. Utredningen följs av en diskussion, där jag utreder den fjärde och sista frågan i WPR-analysen för att besvara den övergripande frågeställningen i arbetet.

⁴⁷ Bergström och Boréus (2018) s. 37.

⁴⁸ Prop. 2020/21:150 s. 31.

⁴⁹ Ibid. s. 1 f.

2 UTREDNING

2.1 Domstolarnas problemframställning

1. Hur framställs det specifika problemet i ett visst material?

Det finns problem som kräver kollektiv samordning för att kunna lösas. Politikens uppgift, och i förlängningen likaså lagstiftningen, är att identifiera, definiera och hantera sådana problem. Problemframställningar utgör därmed en stor del av lagtext och förarbeten, samt dess konsekvenser. För att studera hur kön konstrueras diskursivt i rätten besvarar jag nedan WPR-analysens första fråga om hur faders våld mot mödrar framställs i mål om vårdnad, boende och umgänge. Jag använder mig av Jämställdhetsmyndighetens rapport ”Uppgifter om våld är inget undantag”, som undersökt ett stort antal mål om vårdnad, boende och umgänge. Rapporten publicerades i januari 2022 och innefattar en undersökning om hur våld beaktas i mål om vårdnad, boende och umgänge. Jämställdhetsmyndigheten begärde ut de 30 första domarna efter 1 april 2020, inklusive upplysningar och utredningar från socialtjänsten, från Sveriges alla 48 tingsrätter. Efter att de sorterat bort domar där frågan inte var tvistig och där socialtjänsten fört talan återstod 814 mål, vilka är föremål för granskningen.⁵⁰

Rapporten visar att uppgifter om våld är regel snarare än undantag i mål om vårdnad, boende och umgänge. I 518 av de 814 målen som granskas framkommer uppgifter om våld mot förälder, partner och/eller barn. Ytterligare 118 mål kan innehålla uppgifter om våld, men då informationen är för otydlig eller kortfattad kan det varken konstateras eller uteslutas att våld förekommit. Det innebär således att uppgifter om våld framkommer i minst 64 procent av alla mål som är föremål för granskningen. Av de 518 mål som innehåller uppgifter om våld, utreds 314 av dem inte ingående av rätten då domstolen endast fastställer en utomrättslig överenskommelse mellan föräldrarna. Följaktligen återstår 198 mål, alla med uppgifter om våld, där domstolen avgör frågor om vårdnad, boende och umgänge.⁵¹

Av de 198 målen innehåller 67 procent uppgifter om att en man utsatt en kvinna för våld. Oftast betyder det att en far utsatt en mor för våld, även om andra variationer förekommer, som exempelvis våld mot en partner som inte är förälder.⁵² Innebörden av dessa siffror är emellertid att uppgifter om faders våld mot mödrar är övervägande i mål om vårdnad, boende och umgänge. Faders våld mot mödrar är ett reellt och ofta förekommande problem.

Av rapporten framgår skillnader i hur uppgifter om våldets omfattning framgår av domen, samt hur uppgifter om våld beaktas vid målets avgörande. I

⁵⁰ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 35 f.

⁵¹ Ibid. s. 36.

⁵² Ibid. s. 66.

nästan en fjärdedel av de mål som innehåller uppgifter om våld mot en förälder eller partner framkommer inte omfattningen av våldet i någon del av domen.⁵³ Av de 198 mål med uppgifter om våld där överenskommelse inte fastställts av domstol, beaktas våldet inte alls i 30 procent. I 46 procent beaktas våldet i någon mening och i endast 21 procent av målen beaktas våldet i stor omfattning.⁵⁴ Sett till alla 518 mål med uppgifter om våld, inklusive målen där överenskommelser fastställts av domstolen, beaktas våldet i stor omfattning i endast cirka åtta procent.⁵⁵ Att våldet inte beaktas i målen där domstolen fastställer en överenskommelse mellan föräldrarna framkommer nedan. I 20 procent av de 198 mål som innehåller uppgifter om våld, det vill säga 40 mål, finns brottmålsdomar som stödjer uppgifterna. I 37 av brottmålsdomarna är en man dömd för våld mot närstående och typfallet avser faders våld mot mödrar. 32 brottmålsdomar nämns inte i domen.⁵⁶ Nedan följer tre exempel på våld och/eller brottmålsdomar som Jämställdhetsmyndigheten funnit i utredningar men inte i tillhörande domar:

Det framkommer mycket grovt våld i utredningen mot mamman som inte framkommer i domen. Pappan misshandlade mamman systematiskt fysiskt och psykiskt, även med tillhyggen. Det har funnits hot om dödligt våld. Vid ett tillfälle ska han ha hållit ett vapen mot mamman och hotat att döda henne, vilket barnet bevittnade och gick emellan.

Uppgifter att pappa dömd för misshandel, olaga hot, våldtäkt framkommer i utredningen men nämns inte i domen. Inte heller att mamma bott på skyddat boende och att socialtjänsten gjort bedömningen "hög grad av våldsutsatthet".⁵⁷

Inget våld beaktades av tingsrätten. Uppgifter finns i yrkandena om våld mot barnet där pappa hotat att använda fysiskt våld mot barnet, kallat barnet för nedsättande ord. Uppgifterna hänvisades inte till och benämndes inte som våld. Mammans uppgifter om utsatthet för psykiskt våld benämns inte som våld och beaktades inte i riskbedömning eller domskäl. I familjerättens upplysningar framkommer uppgifter från mamma som inte lyfts i domen, att mamma utsatts för fysiskt våld regelbundet vilket barnet bevittnat. Där framkommer även att pappa är dömd för flera brott. Inget av dessa brott lyfts i domen.⁵⁸

⁵³ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 67.

⁵⁴ Ibid. s. 52.

⁵⁵ Ibid. s. 36, jfr. s. 74 om överenskommelser och s. 152 om hur domstolen beaktat uppgifter om våld.

⁵⁶ Ibid. s. 42 ff.

⁵⁷ Ibid. s. 43 f.

⁵⁸ Ibid. s. 53 f.

Det förefaller finnas en tydlig systematik inom rätten som medför att uppgifter om våld eller våldets omfattning inte framgår av domen eller i rätten. Om uppgifter om våld inte framgår i rätten är det svårt att ta ställning till barnets bästa med beaktande av risken för våld, i barnets närhet eller mot barnet själv.

Domstolen har inte gjort någon riskbedömning eller anslutit sig till socialnämndens utredning om en sådan funnits i enlighet med 6 kap. 19 § tredje stycket FB, i 28 procent av målen som innehåller uppgifter om våld.⁵⁹ Detta fastän domstolen inom rätten har ett ovanligt långt utredningsansvar i mål om vårdnad, boende och umgänge enligt 6 kap. 19 § första stycket FB. Riskbedömningar görs i 99 av målen med uppgifter om våld mot en förälder eller partner där en överenskommelse inte fastställts av domstolen. I 37 av dessa utmynnar riskbedömningen i att våldet mot en förälder eller partner innebär risk för barnet. Då svar saknas i ett mål innebär det att hela 61 mål som omfattar uppgifter om våld mot en förälder eller partner, inte anses utgöra en risk för barnet. Sett till alla 141 mål med uppgifter om våld mot en förälder eller partner, inklusive mål där riskbedömning inte gjorts, anser domstolen i endast 26 procent att uppgifterna utgör en risk för barnet.⁶⁰ Rapporten visar även att många av riskbedömningarna brister genom att inte vara sammanhängande eller systematiskt utförda.⁶¹ Därutöver undersöker rätten barnets bästa utifrån den individuella situationen i endast 38 procent av de 198 målen med uppgifter om våld. Barnets bästa nämns inte alls i 6 procent och i 52 procent av målen nämns barnets bästa endast utefter standardskrivelser. När rätten inte undersöker barnets bästa utifrån den individuella situationen försummas den skada barn utsätts för när de bevittnar våld i familjen eller själva utsätts för våld. Det gäller även när riskbedömningar om våld utelämnas eller brister.

I rapporten framkom 33 mål då föräldrar bodde på skyddat boende innan eller under domstolsprocessen, ofta med medföljande barn. 29 av dessa var kvinnor. 21 kvinnor hade innan eller under domstolsprocessen skyddade uppgifter. En riskbedömning görs av rätten i 23 av dessa 33 mål. Att de bott på skyddat boende beaktas helt eller delvis i ca 50 procent av riskbedömningarna, då främst med förklaringen att det ansågs olämpligt med kontakt på grund av skyddsbehovet. Det förevarande våldet som orsakat skyddsbehovet beaktas eller lyfts emellertid sällan i riskbedömningarna. I andra domar beaktas istället de samarbetsvårigheter det innebär att en förälder samt medföljande barn bor på skyddat boende som risk.⁶² Tre exempel på hur domstolen resonerar beträffande risken för barnet i mål där en förälder bott på skyddat boende följer nedan:

Placeringen på skyddat boende försvårar samarbetet mellan parterna.

⁵⁹ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 145.

⁶⁰ Ibid. s. 44 f.

⁶¹ Ibid. s. 9.

⁶² Ibid. s. 54.

De konstateras att samarbetet har försämrats efter föräldrars separation och omöjliggjorts efter att mamman flyttade till ett skyddat boende. Att de nu har skyddade folkbokföringsuppgifter och att det står klart att de saknar tillit till varandra och att deras konflikt är så djupgående att den inte kan vara av övergående natur.

I riskbedömningen omnämns att domen om fridskränkingsbrott och det meddelade kontaktförbudet gör att det inte förefaller som att parterna har förutsättningar att uppnå konfliktfritt samarbete.⁶³

Att en mor bor på skyddat boende med anledning av faderns våld är därmed något som sällan anses vara tillräckligt för att en våldsam far inte ska få rätt till vårdnad, boende eller umgänge med sitt barn. Istället för att fokusera på de risker som kan uppstå för barnet i en sådan situation, fokuserar domstolen i ovan exempel främst på samarbetsmöjligheter och våldet beskrivs som konflikt snarare än våld.

Överflyttning av vårdnad eller boende på grund av att en förälder som lyft uppgifter om våld inte tillgodoser barnets behov av nära och god kontakt med den andra föräldern var föremål för undersökningen. Rapporten visar att det sker endast i tre procent av de 198 målen med uppgifter om våld. I ett mål flyttades vårdnaden från mor till far. I fyra mål flyttades boendet från mor till far och i ett fall flyttades vårdnad och boende från far till mor. I samtliga av dessa mål fanns uppgifter om systematiskt och upprepat våld. Istället för att se våldet som en risk för barnet, bedöms den uppgiftslämnande föräldern besitta samarbetssvårigheter. Vid avgörandet beaktar domstolen enbart kontaktprincipen eller samarbetssvårigheter, utan att följa vårdnadsutredningens rekommendationer eller göra någon riskbedömning med anledning av våldet.⁶⁴ Fastän det sker sällan medför detta ett tillämpningsmönster som innebär att en våldsutsatt mor riskerar att förlora rätten till vårdnad och boende för att hon berättar om våldet hon utsätts för. Det bidrar därmed till en förhöjd rädsla att anmäla en våldsam far, att nämna uppgifter om våld i mål om vårdnad och boende samt att försöka skydda barnet genom att motsätta sig umgänge med den andra föräldern.

Av de 136 mål med uppgifter om våld då riskbedömning görs av rätten, anses samarbetssvårigheter utgöra risk i 51 av målen. Det gör samarbetssvårigheter till den risk domstolen beaktar i högst grad, högre än risken om våld.⁶⁵ Enligt rapporten beaktar domstolen inte det maktförhållande mellan en far som utövar våld och en mor som blir utsatt för våld, när möjligheter till

⁶³ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 54 f.

⁶⁴ Ibid. s. 57 f.

⁶⁵ Ibid. s. 46 f.

samarbetssamtal diskuteras.⁶⁶ Ytterligare en princip som får genomslag i rätten är kontaktprincipen, som är störst i umgänges mål. I 51 procent av umgänges målen anses kontaktprincipen vara avgörande. Här följer domstolens resonemang om samarbets svårigheter och kontaktprincipen i två mål med uppgifter om våld:

Domstolen beaktar i riskbedömningen att det finns en tidigare brottmålsdom där pappa har dömts för misshandel mot mamma. De menar dock att denna ligger långt tillbaka i tiden, ett par år. De menar också att den polisanmälan om våld som gjorts, grundas på händelser för ett år sedan, vilket också bedöms som län-gesedan. Eftersom parterna nu har så lite kontakt med varandra, menar domstolen att risken för att kärande utsätts för våld är låg. Sammantaget utgör samarbets svårigheterna mellan föräldrarna den största risken för barnen enligt domstolen.

Tingsrätten har kopierat in delar av familjerättens riskbedömning. I riskbedömningen lyfts att mamma vid flera tillfällen bott på skyddat boende, utsatts för våld, utsatts för hot och kontroll, haft kontaktförbud. I riskbedömningen lyfts även att pappa uttalat sig kränkande mot barnet i uppgift från mamma. Domstolen hänvisar även till en flera år gammal brottmålsdom och att barnen syskonen våldsutsatthet görs att det finns risk att även barnet i målet utsätts för "kränkningar". Den sammanlagda bedömningen att det framkommer en hög risk för att barnet kan fara illa, men att risken inte är större än att barnet har rätt till umgänge.⁶⁷

I 61 procent av de 518 domar där uppgifter om våld förekommer fastställs överenskommelser mellan föräldrarna i enlighet med 6 kap. 6 § första stycket, 14 a § andra stycket och 15 a § tredje stycket FB. Jämställdhetsmyndigheten granskade då 100 överenskommelser som gjorts och kunde konstatera att riskbedömningar utelämnas och att barnets bästa inte utreds eller beaktas i dessa mål.⁶⁸ I 13 av målen finns det brottmålsdomar som stödjer uppgifterna om våld, i 25 av målen har en förälder samt medföljande barn bott på skyddat boende, i nio av målen har en förälder haft skyddade personuppgifter och i tio av målen har kontaktförbud mot den andra föräldern meddelats. Våldet är i den större delen av dessa mål systematiskt och omfattande.⁶⁹ Rapporten lyfter fyra exempel på mål där överenskommelser mellan föräldrar fastställts trots uppgifterna om våld:

Uppgifter i målet: *Familjen har varit aktuella på socialtjänstens våldsteam i flera år. Mamman och barn bodde på skyddat boende*

⁶⁶ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 10.

⁶⁷ Ibid. s. 47 f.

⁶⁸ Ibid. s. 74.

⁶⁹ Ibid. s. 59.

*i samband med separation. Mamman har enligt uppgifter från socialtjänsten, vilka finns bilagda i målet, utsatts för fysiskt och psykiskt våld av pappan. Pappan har en missbruksproblematik och bedöms vara farlig. Det framgår att barnet har bevittnat våld. Socialtjänsten skriver i sin bedömning att barnet uppvisar tydliga skador efter att levt med våld hela sitt liv. I barnsamtal i upplysningen uppger barnet att hen är rädd för pappan. **Överenskommelse som fastställs av domstolen:** Gemensam vårdnad, boende hos mamma, umgänge med pappa fredag till måndag.*

Uppgifter i målet: Pappan har utsatt mamman för omfattande fysiskt och psykiskt våld, inklusive dödshot. Pappan är dömd för flera brott bland annat hemfridsbrott mot mamman och har även haft ett kontaktförbud. Mamman uttrycker en rädsla för pappan och säger att hon har svårt att stå emot det han säger. Framkommer inte om barnet bevittnat våldet men barnet har uppvisat oro på förskolan efter umgänge. **Överenskommelse fastställd av domstolen:** Gemensam vårdnad, boende hos mamma och umgänge med pappa varannan helg.

Uppgifter i målet: Målet rör flera barn. Mamman berättar att pappan lämnade henne i hemlandet och tog med barnen till Sverige där han fick ensam vårdnad. Hon fick inte träffa eller ha kontakt med barnen. När föräldrarna levde tillsammans i hemlandet utsattes mamman och barnen för omfattande och systematiskt fysiskt våld och kontroll. När mamman kom till Sverige försökte hon få kontakt med barnen men pappan hotade då mamman med att han skulle skada henne. I utredningen i målet finns uppgifter från socialtjänsten där det framkommer att pappan har utsatt barnen för allvarligt fysiskt våld vilket gjort att barnen är omhändertagna enligt lagen om vård av unga (LVU). På barnsamtal berättar barnen att pappan slår dem samt att de är rädda för pappan. De har inte träffat mamman på länge men vill gärna träffa henne. Familjerätten bedömer att det är uteslutet med gemensam vårdnad och boende hos pappan på grund av riskfaktorerna för barnen. Det bedöms vara bäst för barnen att mamman får ensam vårdnad. **Överenskommelse fastställd av domstolen:** Gemensam vårdnad, boende pappa, umgänge med mamma varannan helg och lov.

Uppgifter i målet: Mamman och barnen har tidigare varit placerade på skyddat boende till följd av våldsutsatthet. Pappan har dömts för olaga hot mot mamman och han har även haft ett kontaktförbud gentemot mamman. Barnen har blivit utsatta för våld av pappan vid enstaka tillfällen. Båda föräldrarna uttrycker att de är livrädda för varandra. Barnen har betett sig nervöst och varit utåtagerande efter umgänge med pappan. Utredare har uttryckt "föräldrarna bedöms inte ha förmåga att göra överenskommelser

*som är till barnens bästa”. Inga barnsamtal har genomförts.
Överenskommelse fastställd av domstolen: Gemensam vårdnad
och växelvis boende.⁷⁰*

Mönstret i domstolarnas praktiserande ger uttryck för en ambition om samförståndslösningar som i princip överskuggar alla andra aspekter, såsom barnets bästa och faders våld mot mödrar.

Statistiken ovan ger tydligt uttryck för att faders våld mot mödrar är ett överrepresenterat problem som inte får genomslag i mål om vårdnad, boende och umgänge. I rätten framkommer sällan våldet, eller så beaktas det inte. Brottmålsdomar mot den våldsutövande föräldern, oftast fadern, nämns inte. I många mål med uppgifter om våld undviker rätten att alls utreda hur våldet kan utgöra en risk för barnet och rapporten klarlägger även att barnets bästa inte får genomslag. Ofta gör rätten bedömningen att barnet inte utsätts för risk när en förälder utövar våld mot den andra föräldern. Vidare beaktar rätten inte i tillräcklig utsträckning att den våldsutsatta föräldern och barn bostad på skyddat boende i avgörandet. Det händer att överflyttning av vårdnad och boende sker när en förälder påtalar uppgifter om våld. I motsats till våldet beaktas samarbetssvårigheter och kontaktprincipen i stor omfattning. Slutligen visar rapporten att väldigt många mål, genom att bli fastställda efter överenskommelse, inte blir föremål för riskbedömningar. Sammanfattningsvis tyder informationen på att faders våld mot mödrar på ett grundläggande sätt begrippliggörs och framställs i mål om vårdnad, boende och umgänge på följande sätt: En könlös konflikt som löses genom att föräldrarna är överens, som saknar uppenbara implikationer för barnet och som är underordnad kontaktprincipen. Andra inslag, såsom risken för samarbetssvårigheter, ges större utrymme när bedömningen inte är utformad för att sakligt utreda barnets bästa när våld förekommit. Mödrar har i praktiken få juridiska möjligheter till att skydda sig själva och sina barn och rätten ser inte våldet utifrån aspekter om makt och kön.

2.2 Feministisk problemframställning

2. Vad lämnas oproblematiskt i problemframställningen? Kan problemet framställas annorlunda?

Många viktiga perspektiv lämnas utanför domstolarnas problemframställning, främst vad gäller kön, makt och kontroll i samband med våld. Faders våld mot mödrar negligeras varje gång det inte, tillsammans med barnets bästa, utgör det främsta perspektivet. Istanbulkonventionen, ett europarättsligt instrument med fokus på våld mot kvinnor som är bindande för Sverige,

⁷⁰ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 61 f.

förpliktar medlemsländerna att vidta nödvändiga lagstiftningsåtgärder och andra åtgärder för att mäns våld mot kvinnor ska beaktas i mål om vårdnad, boende och umgänge.⁷¹ Enligt 2014 års direktiv om en utredning av 2006 års vårdnadsreform skulle det nationella målet om att mäns våld mot kvinnor ska upphöra särskilt beaktas.⁷² Ändå visar Jämställdhetsmyndighetens rapport att mäns våld mot kvinnor inte begränsas genom bedömningen i mål om vårdnad, boende och umgänge. Det saknas ett tydligt perspektiv på våld, fastän fäders våld mot mödrar är ett reellt och ofta förekommande problem. I många mål nämner domstolen inte våldet och i andra försummar de omfattningen av våldet. Varken polisanmälningar eller brottmålsdomar är i många fall tillräckligt för att våldet faktiskt ska uppfattas som just våld. Att domstolen underlåter att göra riskbedömningar eller undersöker barnets bästa utefter standardskrivelser när det finns uppgifter om våld osynliggör barnperspektivet, som ska vara det viktigaste i alla frågor om vårdnad, boende och umgänge. När våldet benämns som konflikt försvinner perspektiv på såväl förövare som offer, och på så sätt även kön. Risken för våld överskuggas av risken för samarbetssvårigheter och umgängessabotage, exempelvis när mödrar och barn bor på skyddade boenden eller har skyddade personuppgifter. Samarbete mellan föräldrarna premieras men konsekvenserna av samarbetet lämnas utan hänsyn. Det blir tydligt inte minst i alla mål då domstolen fastställer överenskommelser mellan föräldrarna utan att undersöka hur det påverkar barnet. Likaså osynliggörs den makt och kontroll som kan tvinga fram ett samarbete. Jämställdhetsmyndighetens rapport lyfter att det framstår som att domstolen inte funderat över exempelvis risken för att den ena föräldern blivit tvingad eller hotad till att acceptera överenskommelser av den andra föräldern.⁷³ Upphörandet av mäns våld mot kvinnor är tätt sammankopplat med målet om jämställdhet⁷⁴, men bevisligen får jämställdheten sällan genomslag i mål om vårdnad, boende och umgänge. Problemframställningen utgår från att könen är jämlika, men i både samhället och i mål om vårdnad, boende och umgänge där fäders våld mot mödrar förekommit, är män den överordnade parten. I ett ojämnt maktförhållande, som i de fall då fäder brukar våld mot mödrar, är det ofta maktförhållandet som har överhanden om samarbetet eller överenskommelsen, istället för den våldsutsatta föräldrarnas egen vilja.⁷⁵

Problemframställningen torde fokusera på våld och den makt- och könsaspekt som våldet innebär. Själv har jag valt att formulera problemet som fäders våld mot mödrar. Det finns emellertid flera andra perspektiv som hade kunnat lyftas därtill. Som jag nämnt tidigare är mäns våld mot kvinnor idag ett allvarligt och globalt folkhälsoproblem. Fäders våld mot mödrar utgör en underkategori till mäns våld mot kvinnor och utgör en särskilt utsatt situation eftersom relationen mellan offret och förövaren kan tvingas fortgå på grund av deras

⁷¹ Art. 31, Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet, Istanbul 11 maj 2011, SÖ 2014:13.

⁷² Dir. 2014:84 s. 15.

⁷³ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 60 f.

⁷⁴ Skr. 2016/17:10 s. 33.

⁷⁵ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 13.

gemensamma barn.⁷⁶ För en moder och hennes barn kan domstolsavgöranden om gemensam vårdnad, boende eller umgänge med en våldsam far innebära livsfara. Det är vanligt med fortsatt våld efter en separation och i många fall intensifieras eller förvärras våldet då för mödrarna.⁷⁷ Det har återkommande rapporterats om hur mödrar, ofta med medföljande barn, blivit ombedda att lämna skyddade boenden när det misstänks att en våldsam far använder sin umgängesrätt med barnet för att försöka ta reda på var modern gömmer sig. I många fall är det enda återstående alternativet för modern då att flytta tillbaka till den våldsamma fadern.⁷⁸ Inte nog med att våldet måste benämnas som just våld i rätten, för en högre förståelse behöver våldet sammankopplas med makt och kön. Då kan förövaren synliggöras, tillsammans med den makt han besitter. Mäns våld mot kvinnor är handlar ofta just om makt, då syftet med våldet är att kontrollera den som våldet utövas mot. Det ojämna maktförhållandet kan existera inom familjen, men ofta är det ett maktförhållande som har sitt ursprung i det ojämlika tillståndet mellan män och kvinnor i samhället.⁷⁹ Patriarkala strukturer och normer om kön är grundläggande för våldets förekomst.⁸⁰ Vidare skulle en extensiv tolkning av benämningen våld exempelvis kunna omfatta latent våld. Latent våld fokuserar till stor del på den kontextuella rädsla som kan vara konstant närvarande när det finns en risk för våld. En person kan begränsa, kontrollera och styra någon annan genom endast rädslan den personen känner för risken att bli utsatt för våld. Det innebär att exempelvis det fysiska våldet skulle kunna sägas ha upphört, men endast på grund av att personen begränsat sina handlingar utefter vad utövaren av det latent våldet vill.⁸¹

Genom att benämna problemet som faders våld mot mödrar, framkommer barnperspektivet delvis i egenskap av föräldrarnas position till barnet. Barnperspektivet skulle emellertid ytterligare kunna framhävas. Inte minst torde det faktum att barn väldigt ofta påverkas av faders våld mot mödrar lyftas. Ofta har barn i familjer där ena föräldern utövat våld mot den andra föräldern faktiskt erfarit våldet, genom att bevittna, uppleva eller känna efterverkningar av det. Konsekvenserna av upplevelsen kan vara svåra att hantera för ett barn, eftersom barnet också står i beroendeställning till både offer och förövare, som ska tillförsäkra barnets omsorg. Ett barn som bevittnar en förälders våld mot den andra föräldern kan få psykiska, kognitiva, beteendemässiga och sociala problem. Det gäller även om det endast är en enstaka våldshändelse och oberoende av våldets allvarlighet, eftersom ett barn kan ha svårt att uppfatta den verkliga allvarlighetsgraden.⁸² Ofta kan konsekvenserna av våldet liknas vid konsekvenser då barn faktiskt utsatts för våld själva. Posttraumatiskt stressyndrom är en konsekvens för en del barn. Barn kan ofta känna en

⁷⁶ GREVIO (2019) s. 42.

⁷⁷ Andersson och Beckman (2022) s. 7.

⁷⁸ GREVIO (2019) s. 43.

⁷⁹ Andersson och Beckman (2022) s. 10 ff.

⁸⁰ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 24.

⁸¹ Andersson och Beckman (2022) s. 24.

⁸² Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 27.

maktlöshet och ett ansvar i samband med faders våld mot mödrar, för att de inte stoppade våldet.⁸³ Dessutom finns det ett tydligt samband mellan faders våld mot mödrar och faders senare våld mot barn. Sambandet visar att sannolikheten för att en far ska begå våld mot barn är större om han tidigare begått våld mot modern. Det finns vidare forskning som pekar på att ett barns återhämtning från konsekvenser av faders våld mot mödrar kan anknytas till moderns återhämtning. Det innebär att om moderns återhämtning försvåras och saktas ner på grund av exempelvis domstolsärenden om vårdnad, boende eller umgänge, hot eller i vissa fall även fortsatt våld som möjliggjorts genom domstolsavgöranden, även försvåras och saktas ner barnets återhämtning.⁸⁴ Vårdnads-, boende- eller umgängesarrangemang med en våldsutövande förälder kan orsaka negativa konsekvenser för ett barn. Barnet kan ha svårt att bearbeta upplevelser när det kontinuerligt behöver träffa den våldsutövande föräldern. Om barnet bor på skyddat boende eller har skyddade uppgifter läggs en stor börda på barnet att inte avslöja information, till en ofta informations-sökande umgängesförälder.⁸⁵ Kompetens och synliggörande om hur våldet påverkar barn är i högsta grad väsentligt för att kunna ta ställning till vad som är bäst för barnet.

Samarbetsperspektivet är något som inte borde vara närvarande i problemframställningen överhuvudtaget. I ett förhållande där båda parter är jämlika kan ambitionen om samförståndslösningar vara framgångsrik. Men i mål där fäder utsatt mödrar för våld och förhållandet mellan parterna inte är jämlikt kan samförståndslösningar aldrig vara att föredra. Varken jämställdhet eller samarbete kan ske där könad makt och könat våld finns. Själva samarbetet bygger på redan existerande utgångspunkter, där fadern besitter mer makt och kontroll. Våldsutsatta mödrar går in i en samförståndslösning i en undergiven position och kommer därför ha svårt att vinna mark. Umgängesrätt kan hjälpa fadern att utöva makt över modern genom att exempelvis hänvisa ett kontrollerande beteende till umgängesarrangemanget. Kontrollen (som i hög grad kan liknas vid grov kvinnofridskränkning) förkläs då till att utgöra samarbete. Vid exempelvis överlämningar av barnet då kvinnan måste ställa upp på samarbete, riskerar hon att utsättas för våld och hot. Det höga kravet på samarbete är en av anledningarna till varför faders våld mot mödrar ofta fortsätter och ibland intensifieras efter separation.⁸⁶

2.3 Huvuddiskurser

3. Vilka antaganden och föreställningar ligger till grund för problemframställningen?

⁸³ Hultmann (2015) s. 3 ff.

⁸⁴ Harrison (2008) s. 384 f.

⁸⁵ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 28.

⁸⁶ Diesen (2016) s. 55.

Domstolarnas problemframställning innebär följaktligen att fäders våld mot mödrar utgör en könlös konflikt som löses genom att föräldrarna är överens, som saknar uppenbara implikationer för barnet och som är underordnad kontaktprincipen. Problemframställningen legitimeras av underliggande föreställningar som framkommer genom olika diskurser. I följande kapitel presenterar jag några av de huvuddiskurser som jag hittat i lagtext, förarbeten och annan rättslig text, utefter frågeställningarna i arbetet. Jag lyfter exempel från de rättsliga texterna för att belysa diskurserna och där det är nödvändigt förbinder jag diskurserna med tidigare forskning och de teorier och metodologiska överväganden som präglar arbetet. De huvuddiskurser jag diskuterar nedan ger kontext till resultaten från Jämställdhetsmyndighetens rapport ”Uppgifter om våld är inget undantag”, genom att belysa vad det sociala konstruerandet innebär för domstolens bedömningar.

De huvuddiskurser jag identifierat i rättskällor är indelade i tre huvudkategorier: (1) moderskap, faderskap och familj, (2) mäns våld mot kvinnor och våld i nära relation, samt (3) samarbete och samarbetsvårigheter. I den första kategorin diskuterar jag en diskurs om fadern som den rättsliga normen i en utåt sett könsneutral familjelagstiftning, en om att gemensam vårdnad är huvudregel och en om att umgänge med fadern (i princip undantagslöst) är det bästa för barnet. Därefter lyfter jag inom den andra kategorin två diskurser som innebär att våld utgör en könlös konflikt och att fäders våld mot mödrar inte innebär någon risk för barnet. Slutligen kopplar jag den tredje kategorin till diskurser som medför att samförståndslösningar är det bästa för barnet och att mödrars samarbetsvårigheter innebär en stor risk för barnet.

2.3.1 Moderskap, faderskap och familj

Den familjerättsliga regleringen erkänner tre typer av rättsligt föräldraskap: moderskap, faderskap och föräldraskap. Dessa typer av föräldraskap återfinns i 1 kap. 9 § FB. 6 kap. FB om vårdnad, boende och umgänge använder nästan genomgående den könsneutrala termen ”föräldrar”.⁸⁷ Moderskap och faderskap är emellertid, till skillnad föräldraskap, begrepp med tydligt könade kopplingar. Att rätten osynliggör kön när det finns tydligt könade associationer och konsekvenser möjliggör (åter)skapande av föreställningar om moderskap och faderskap som inte utmanas. Eftersom både föräldraskap och våld utövat av en förälder mot den andra föräldern är könat kan sambandet mellan föreställningar om moderskap, faderskap samt familj och fäders våld mot mödrar bidra till insiktsfulla iakttagelser.

⁸⁷ Se t.ex. 6 kap. 2, 2 a och 5 §§ FB.

2.3.1.1 Fadern som rättslig norm

Jag har tidigare i arbetet konstaterat att mannen ses som den rättsliga normen i en utåt sett könsneutral lagstiftning.⁸⁸ Av detta följer att fadern (mannen) är normen i rättsliga texter om vårdnad, boende och umgänge. När mål om vårdnad, boende och umgänge inleds är vårdnaden oftast gemensam till följd av den tidigare relationen, men barnet bor i de flesta fall på heltid hos modern.⁸⁹ Rättsliga resurser inriktar sig således i större omfattning på att tillvarata faders intressen och fäder ges mer stöd för deras krav på vårdnad, boende eller umgänge med sina barn i rätten. Att fadern görs till rättslig norm innebär exempelvis att gemensam vårdnad ger fadern vårdnadsrätt i praktiken, eftersom modern annars troligtvis skulle erkännas ensam vårdnad. Vidare kan barnets behov av ”nära och god kontakt med båda föräldrarna”, som ska beaktas enligt 6 kap. 2 a § FB, i praktiken sägas bli ett behov av nära och god kontakt med fadern. Detta eftersom barnets behov av detsamma med modern redan tillgodoses.⁹⁰ Det är även mer fördelaktigt för fäder, som är den överordnade parten i såväl samhället som i en relation där han utövat våld mot modern, att ingå samarbete eller överenskommelser.

Fastän barnets bästa är utgångspunkten i mål om vårdnad, boende och umgänge finns det inom rättskällor en slags jämställdhetsaspekt mellan föräldrarna, som snarast syftar till att öka faderns närvaro och arbetsuppgifter inom familjen. 2017 års betänkande nämner exempelvis att det finns en ”förväntan i samhället på att föräldrar ska vara lika delaktiga”⁹¹, vilket syftar till fäder eftersom mödrar redan lägger ungefär dubbelt så mycket tid på omsorg om barnet än fäder.⁹² Ambitionen om jämställdhet kan således vara betydande för våldsutövande män som i samhällets ögon skulle genomgå en statusförlust om de inte lever upp till det jämlika föräldraansvaret. Jämställdhetsagendan blir då både en stödjande och en drivande faktor för våldsutövande fäder att ordna vårdnads-, boende- eller umgängesarrangemang för att kunna fortsätta med våldet och kontrollen och bibehålla sin status. I betänkandet står även:

Förslagen om införande av informationssamtal och att rätten vid bedömningen av vårdnadsfrågan ska fästa avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att ta ett gemensamt ansvar i frågor som rör barnet kan bidra till ett mer jämställt föräldraskap.⁹³

Att rätten i teorin vill premiera jämställdhet mellan könen (föräldrarna) innebär i praktiken att fäder vid separation uppmuntras till att ta lika stort ansvar som mödrar. Jämställdhetsagendan är därmed en bidragande faktor till att

⁸⁸ Se avsnitt 1.4.2.

⁸⁹ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 140.

⁹⁰ Ibid. s. 154.

⁹¹ SOU 2017:6 s. 140.

⁹² SOU 2014:6 s. 23.

⁹³ SOU 2017:6 s. 498.

rättsliga resurser i större omfattning tillvaratar fäders intressen, vilket kan överskugga våldet de utövar.

2012 beslutades i ett kommittédirektiv att en särskild utredare skulle undersöka frågor om män och jämställdhet, där mäns ”förhållningssätt till jämställdhet och ansvarstagande när det gäller föräldraskap” särskilt skulle utredas.⁹⁴ Betänkandet som kom 2014 lyfter fäders ”sårbarheter” i mål om vårdnad, boende och umgänge. Exempelvis nämns att mödrar gynnas när ensam vårdnad eller boende bestäms och att mödrar gynnas i mötet med socialtjänstens familjerätt eftersom många handläggare är kvinnor. Vidare nämns att fäder i större utsträckning än mödrar bedöms som olämpliga i sitt föräldraskap när en tidigare partner ”haft olika former av problem”. Dessa fenomen bidrar enligt utredningen till ”mäns möjliga sårbarhet i vårdnadsfrågor”.⁹⁵ Rättskäl-
lor framställer således fäder som den underordnade parten i mål om vårdnad, boende och umgänge, vilket återigen innebär att det rättsliga stödet fokuseras till just fäder.

När fadern utgör den rättsliga normen görs modern till den icke-allmängiltiga positionen i rätten. Då har skyddsåtgärder som är avgörande för att våldsut-satta mödrar ska kunna undgå fortsatt kontroll och våld svårt att vinna mark. Barns skydd mot våld eller upplevelser av våld villkoras till en föreställd, diskursivt konstruerad uppfattning om fadern som rättslig norm. En lagstiftning som är skapad för att tillvarata ett visst köns rättigheter kan inte samtidigt vara könsneutral och jämställd.

2.3.1.2 Gemensam vårdnad som huvudregel

Att fäders våld mot mödrar utgör en könlös konflikt som löses genom att för-
äldrarna är överens, som saknar uppenbara implikationer för barnet och som är underordnad kontaktprincipen är ett resultat bland annat av en diskursiv konstruktion om gemensam vårdnad som huvudregel i rätten. 2021 års ändringar fastslår tydligt att det inte bör ”finnas någon presumtion för vare sig gemensam eller ensam vårdnad”.⁹⁶ En liknande bedömning gjordes även i 2006 års vårdnadsreform, och förtydligandet ansågs rättfärdigat då det tidigare rådde en presumtion för gemensam vårdnad.⁹⁷ Likväl pekar mycket på att en huvudregel om gemensam vårdnad fortfarande råder.

Den viktigaste principen vid avgörandet i frågor om vårdnad, boende och umgänge är att barnets bästa ska ligga till grund för alla beslut, enligt 6 kap. 2 a § FB. Bestämmelsen tydliggör att en aspekt som särskilt ska tas hänsyn till

⁹⁴ Dir. 2012:97 s. 1.

⁹⁵ SOU 2014:6 s. 204 f.

⁹⁶ Prop. 2020/21:150 s. 70.

⁹⁷ Prop. 2005/06:99 s. 49 ff.

vid bedömningen av barnets bästa är dess behov av ”nära och god kontakt med båda föräldrarna.” Inledningsvis förmedlar således lagtexten en tydlig bild av att ett barn behöver *båda* sina föräldrar. Det framstår som förutbestämt att nära och god kontakt med båda föräldrarna, samt i förlängningen även gemensam vårdnad, likställs med barnets bästa redan innan frågan prövas i ett individuellt fall. Vidare medför en av ändringarna från 2021, som återfinns i 6 kap. 5 § andra stycket FB, att gemensam vårdnad kan utdömas även då båda föräldrarna motsätter sig det, om det bedöms vara det bästa för barnet. Ändringen måste antas begränsa utrymmet för att utdöma ensam vårdnad. Utrymmet för möjligheten att utdöma gemensam vårdnad mot båda föräldrarnas vilja antas ”i praktiken att vara litet”.⁹⁸ Ändå lyfter utredarna i samma proposition att ”Gemensam vårdnad är i de allra flesta fall en bra vårdnadsform för barn och föräldrar”.⁹⁹ Att utrymmet antas vara litet är svårt att förena med normen om gemensam vårdnad. Normen innebär nämligen att den förälder som begär ensam vårdnad måste tillbakavisa antagandet om att barnets bästa tillgodoses genom gemensam vårdnad. Domstolen undviker ofta att döma till det alternativ som innebär ett undantag, nämligen ensam vårdnad, vilket gör det svårare att få tillämpat. Tvärtom behöver den förälder som kräver gemensam vårdnad inte bemöta frågan om vilken vårdnadsform som är den bästa för barnet, eftersom det redan antas vara gemensam vårdnad. Liknande föreställningar präglar även tidigare förarbeten:

I propositionen konstaterar regeringen att gemensam vårdnad i de allra flesta fall är en ur barnets synvinkel mycket bra vårdnadsform och att den möjlighet som infördes år 1998 för domstolen att besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilka bör finnas kvar.¹⁰⁰

Vidare meddelar 6 kap. 5 § tredje stycket FB att ”I mål om äktenskapsskillnad får rätten utan yrkande besluta att en av föräldrarna ska ha ensam vårdnad, om det är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa”. Regeln avser äktenskapsskillnad men är likväl, genom dess formulerande, ett uttryck för normen om gemensam vårdnad eftersom det krävs *uppenbara* skäl för att ensam vårdnad ska anses vara det bästa för barnet.

Att gemensam vårdnad är huvudregel innebär att det krävs särskilda skäl eller omständigheter som talar emot gemensam vårdnad. I 2021 års ändringar diskuteras möjligheten att besluta om gemensam vårdnad när båda föräldrarna motsätter sig detta och det finns uppgifter om våld, men endast i korthet. Regeringen framställer i sina skäl att det ”i princip alltid är bäst för barnet” om en förälder som brukat våld inte får rätt till vårdnad. Anledningen sägs vara att det i en sådan situation är svårt att ”tillgodose barnets behov av trygghet och omsorg inom ramen för gemensam vårdnad”.¹⁰¹ Samma bedömning görs

⁹⁸ Prop. 2020/21:150 s. 75.

⁹⁹ Ibid. s. 70.

¹⁰⁰ Prop. 2005/06:99 s. 1.

¹⁰¹ Prop. 2020/21:150 s. 75.

i 2006 års vårdnadsreform.¹⁰² Anledningen är emellertid svårförenlig med den faktiska ramen för gemensam vårdnad, eftersom den egentligen inte ställer några krav på trygghet och omsorg från *båda* föräldrarna. Kravet torde anses vara uppfyllt så länge barnets behov av trygghet och omsorg tillgodoses och kan därför i praktiken tillgodoses av boendeföräldern ensam. Förarbetena har inte med andra anledningar motiverat varför gemensam vårdnad inte torde vara i linje med barnets bästa om en förälder brukat våld. Jämställdhetsmyndighetens rapport visar även att yttrandet om att det i princip är bäst för barnet att inte stå under vårdnad av en förälder som brukat våld sällan tillämpas i praktiken.

Den dominerande synen på familjen i samhället är den traditionella kärnfamiljen, som utöver barn består av en mor och en far.¹⁰³ Det gäller även i familjelagstiftning. Familjelagstiftningen reproducerar föreställningen om kärnfamiljen bland annat genom att utforma bestämmelser om familjekonstellationer som skiljer sig från kärnfamiljen som utpekande. Familjekonstellationer med samkönade föräldrar (1 kap. 9 § FB), föräldrar som ändrat juridisk kön (1 kap. 10–14 §§ FB) och ensamstående föräldrar (1 kap. 3 § FB) formuleras som undantag till huvudregeln (kärnfamiljen). I december 2020 tillsattes en utredning som syftar till att undersöka hur föräldrabalkens utformning uppfyller könsneutralitet och jämställdhet. I utredning bekräftas att lagstiftningen ”bygger på att föräldrar är en kvinna och en man som får barn tillsammans”.¹⁰⁴ När rätten menar att ett barn behöver båda sina föräldrar är det således en mor och en far som åsyftas.

Föreställningen om gemensam vårdnad som en generell utgångspunkt för barnets bästa grundar sig i att kontakt med båda föräldrarna är målet, och ansvarstagande från båda föräldrarna antas vara medlet för vilket målet ska uppfyllas. En grundläggande anledning till att gemensam vårdnad tilldöms föräldrar fastän det finns uppgifter om våld är den starka tron inom rätten att problem kan lösas genom att föräldrarna är överens. I 2006 års vårdnadsform går att läsa:

Enligt regeringens uppfattning är gemensam vårdnad ett viktigt inslag i en önskvärd utveckling mot en starkare betoning av barnets intressen. Gemensam vårdnad har spelat en stor roll när det gäller att utöka möjligheterna för barn att få tillgång till båda sina föräldrar och att i vid bemärkelse främja barnets bästa. Syftet med gemensam vårdnad är framför allt att främja goda förhållanden mellan barnet och båda föräldrarna.¹⁰⁵

Det är emellertid en felaktig slutsats att föräldrar med vårdnadsansvar i praktiken behöver ta ett stort ansvar, och än mindre att ansvaret främjar kontakten

¹⁰² Prop. 2005/06:99 s. 51.

¹⁰³ Andersson och Beckman (2022) s. 5.

¹⁰⁴ SOU 2022:38 s. 30.

¹⁰⁵ Prop. 2005/06:99 s. 50.

mellan föräldern och barnet. Gemensam vårdnad innebär att föräldrarna bör samverka i vissa beslut. Enligt 6 kap. 2 § FB ska den som har vårdnaden om ett barn se till att barnets behov enligt 6 kap. 1 § FB blir tillgodosedda. Barnet har bland annat ”rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran”. 6 kap. 13 § FB fastslår att gemensam vårdnad innebär att beslut i frågor om barnets personliga angelägenheter ska tas gemensamt. Bestämmelsen föreskriver vidare att om ”en av vårdnadshavarna till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak” inte på ett okomplicerat sätt kan vara delaktig i ett beslut, är den andra ensam ansvarig. Det gäller såvida beslutet inte är ”av ingripande betydelse för barnets framtid”. Av detta bör följa att alla större beslut i huvudregel *ska* fattas av föräldrar gemensamt, om vårdnaden är gemensam. Sådana beslut avser exempelvis bosättning eller skolgång¹⁰⁶, men även vissa beslut om hälsa och sjukvård såsom vaccintagande¹⁰⁷, samt utfärdande av pass¹⁰⁸. Samtidigt meddelas i 2021 års ändringar att:

Det behöver inte utesluta en gemensam vårdnad om föräldrarna i praktiken lyckas lösa den typ av större frågor som kräver båda vårdnadshavarnas samtycken på ett sätt som är bra för barnet, även om det sker genom att en förälder tar ett steg tillbaka och inte i alla frågor aktivt tar ställning.¹⁰⁹

Att en förälder inte behöver ta aktiv ställning i beslut som är av ingripande betydelse för barnets framtid kan svårligen sägas förenas med kravet på ansvar. Av den anledningen kan lydelsen i 6 kap. 11 § FB om att ”vårdnadshavare har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter” förstås som en rätt utan skyldighet för den ena föräldern om det finns två vårdnadshavare. Avsaknaden av skyldigheter innebär att en förälder kan ha lite eller ingen kontakt med barnet och ändå, när viljan finns, i stor omfattning bestämma rättsligt över barnets liv. När gemensam vårdnad är norm och modern oftast är boendeförälder, möjliggör vårdnadsformen en position för fadern som beslutsfattare utan att han behöver ta något omvårdande ansvar. Bestämmanderätten kan i princip helt frikopplas från den faktiska omvårdnaden.

Det faktum att endast större beslut behöver tas gemensamt innebär att angelägenheter inom den dagliga omsorgen som exempelvis mat, sovttider och kläder tillfaller boendeföräldern¹¹⁰, det vill säga i de flesta fall modern. Att boendeföräldern är den som blir ansvarig för omvårdnaden bekräftas i 2021 års ändringar: ”I många frågor blir det naturligt att det är den förälder som barnet vistas hos som i praktiken bestämmer”.¹¹¹ Jämställdhetsmyndighetens rapport visar att barnets heltidsboende bestämdes till modern i över 60 procent av

¹⁰⁶ Oldenstedt, Föräldrabalken (1949:381) 6 kap. 13 §, Lexino 2022-03-01 (JUNO).

¹⁰⁷ Schiratzki (2022) s. 255.

¹⁰⁸ 7 § 2 Passlag (1978:302).

¹⁰⁹ Prop. 2020/21:150 s. 72.

¹¹⁰ Oldenstedt, Föräldrabalken (1949:381) 6 kap. 13 §, Lexino 2022-03-01 (JUNO).

¹¹¹ Prop. 2020/21:150 s. 72.

målen.¹¹² Det finns därmed en könad aspekt beträffande omvårdnaden av barnet. Ett förslag om att gemensam vårdnad skulle bestämmas utifrån aspekter som ”en förälders engagemang, närvaro och intresse för barnets situation”¹¹³ diskuteras i 2021 års ändringar. Regeringen avslår förslaget genom att endast lyfta risken att ett för stort fokus på detta skulle kunna leda till att en förälder har överdriven kontakt och söker upp den andra föräldern för att framstå som engagerad.¹¹⁴ Denna risk möjliggörs emellertid redan då domstolen beslutar om gemensam vårdnad i mål där fadern brukat våld mot modern. Utredarna i 2006 års vårdnadsreform skriver: ”Det är uppenbarligen till nackdel för barnet om en förälder genomgående och för att obstruera motsätter sig den andra förälderns initiativ.”¹¹⁵ Omvänt förstås yttrandet som att en förälder ska välkomna den andra förälderns initiativ, vilket bekräftar att nyss nämnda risk möjliggörs redan av gemensam vårdnad. En reglering utefter det diskuterade förslaget skulle istället kunna motverka den ojämsställda fördelningen av omsorgsansvar och bestämmanderätt. För våldsutövande fäder innebär makten som möjliggörs av att gemensam vårdnad är normen, att de kan fortsätta ha kontrollen över familjen även efter en separation.

I 2017 års betänkande tillägnas ett helt kapitel på 35 sidor åt gemensam vårdnad. Betänkandets uppgift var att undersöka hur gemensam vårdnad tillämpas samt ta ställning till om reglerna behöver ändras. Under hela kapitlets gång problematiseras våld endast i ett kort stycke.¹¹⁶ I detta stycke har utredarna avstått från att diskutera riskerna för våldsutsatta föräldrar och deras barn i samband med gemensam vårdnad. Föräldrarnas förmåga eller oförmåga att samarbeta är istället helt centralt i kapitlet och utesluter på så sätt en förståelse för att våldsutsatta mödrar inte vill samarbeta. Det måste anses häpnadsväckande att betänkandet inte vidare problematiserar hur en förälders samarbetsförmåga kan påverkas av våld, hot eller rädsla, när det finns uppgifter om våld i en majoritet av målen om vårdnad som redovisats ovan. Istället ska samarbetsvårigheterna handla om den ”juridiska vårdnaden av barnet” om de ska vara tillräckligt svåra för att gemensam vårdnad ska anses olämpligt.¹¹⁷

I samband med 2021 års ändringar förskjuts bedömningen för när gemensam vårdnad inte bör vara lämpligt från att utgå från föräldrars oförmåga eller ovilja att samarbeta, till deras förmåga eller vilja att samverka. Anledningen till förskjutningen är att den tidigare skrivelsen ansågs vara konflikt drivande.¹¹⁸ Utredarna i 2017 års utredning beskriver hur föräldrar, på grund av den tidigare lydelsen, samlade på sig negativa uppgifter att lyfta om den andra föräldern, eller rentav konstruerade konflikter.¹¹⁹ För det första flyttar

¹¹² Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 154.

¹¹³ Prop. 2020/21:150 s. 72.

¹¹⁴ Ibid. s. 72.

¹¹⁵ Prop. 2005/06:99 s. 51.

¹¹⁶ SOU 2017:6 s. 201.

¹¹⁷ Ibid. s.197.

¹¹⁸ Prop. 2020/21:150 s. 70 f.

¹¹⁹ SOU 2017:6 s. 196.

förarbetena fokus från våld till konflikt, när uppgiftslämnande om våld beskrivs som konflikt drivande. För det andra förklarar förarbetena således snarast att föräldrar som yrkar på ensam vårdnad till följd av samarbetssvårigheter förtalar och smutskastar den andra föräldern. Detta fastän uppgifter om våld förekommer i över 60 procent av målen om vårdnad, boende och umgänge som Jämställdhetsmyndigheten granskade. Förarbetenas förklaring kan inte tolkas på annat sätt än att även uppgifter om våld bedöms vara en del av detta förtalande och smutskastande. Förarbeten beskyller mödrar, eftersom det är dem som oftast påtalar uppgifter om våld, för att styra med ohederliga metoder i syfte att vinna fördelar i mål om vårdnad, boende och umgänge.

2.3.1.3 Umgänge med fadern är det bästa för barnet

Domstolarnas problemframställning innebär att faders våld mot mödrar är underordnad kontaktprincipen. 6 kap. 15 § FB reglerar umgänge med den förälder som barnet inte bor med. Eftersom modern oftast är boendeförälder innebär det att fadern oftast är umgängesförälder, om sådant utdöms. Kontaktprincipen är därmed i de flesta fall ett stöd för fäder.

Kontakt med båda föräldrarna är enligt rätten en av de viktigaste komponenterna till att barnets bästa förverkligas. 2017 års betänkande meddelar att ett barn som inte har umgänge med den förälder som inte är boendeförälder riskerar att påverkas negativt.¹²⁰ Att barnets behov av nära och god kontakt med båda föräldrarna nämns särskilt i 6 kap. 2 a § FB beskrivs enligt 2006 års vårdnadsreform vara för att barnet behöver båda föräldrarna för att må bra och kunna utvecklas. Vidare konstaterar reformen att ”lagen här spelar en stor roll när det gäller möjligheten för barn att få tillgång till båda sina föräldrar och att den därmed främjar barnets bästa”.¹²¹

Hur stor betydelse uppgifter om våld ska ges i mål om umgänge är i förarbetena tämligen otydligt. I 2006 års vårdnadsreform nämns dels att barn har en ”absolut rätt att inte själv bli utsatt för våld”, dels att det är ”väl belagt att det innebär en risk för barnets psykiska hälsa att tvingas se eller höra våld i hemmet”. Det sägs även att risken för att barnet far illa bör väga tungt när alla omständigheter bedöms.¹²² Risken för att barnet eller någon i dess närhet far illa ska, jämte kontaktprincipen, särskilt beaktas när barnets bästa bestäms enligt 6 kap. 2 a § FB. Ingen av aspekterna sägs vara överordnad den andra. Domstolen måste således överväga om skyddet av barnet ska överträffas av kontaktintresset.¹²³ Det finns alltså ett tolkningsutrymme när barnets bästa bestäms i praktiken, där risken för våld ställs mot föräldrakontakt. Samtidigt

¹²⁰ SOU 2017:6 s. 121.

¹²¹ Prop. 2005/06:99 s. 42.

¹²² Ibid. s. 42.

¹²³ Ibid. s. 116.

är det väl känt i förarbeten att domstolar och socialnämnder ofta i en helhetsbedömning låter kontakten med båda föräldrarna väga tyngre än risken för att barnet eller någon i dess närhet kan utsättas för våld.¹²⁴ Att lagstiftaren inte agerar trots en medvetenhet om vilka följder tolkningsutrymmet får ger uttryck för att lagstiftaren likväl är nöjd med situationen. Genom problemframställningen blir det tydligt att konstateranden i förarbeten om barnets absoluta rätt att inte bli utsatt för våld och de konsekvenser barn kan få av att se en närstående bli utsatt för våld inte får genomslag i domstolarna. Kontakt och umgänge med båda föräldrarna framstår således som viktigare än att barn ska skyddas mot våld.

Rättskällorna tydliggör att barnets bästa i varje fall ska bedömas utifrån de individuella omständigheterna. Samtidigt framstår det som att kontakt med båda föräldrarna är att likställa med barnets bästa. I förarbeten bekräftas det att det är just barnet, och inte föräldern som har rätt till umgänge.¹²⁵ Ändå lyfter 2017 års utredning, i samband med artikel 8 i Europakonventionen om rätt till skydd för privat- och familjeliv, att det ”Av rätten till familjeliv följer att den förälder som vid skilsmässa inte får vårdnaden om sitt barn som huvudregel har rätt till umgänge med barnet”.¹²⁶ Här understryks att det är föräldern som har rätt till umgänge. Att umgänge därutöver antas vara en föräldrarätt, främst faders rätt, bekräftas bland annat av att det endast är föräldrar som har talerätt enligt 6 kap. 15 a § FB. Det innebär att föräldern har rätt att bestämma om den vill umgås med barnet eller inte, vilket överskuggar barnperspektivet. Denna syn förstärks ytterligare av det faktum att boendeföräldern, oftast modern, behöver betala vite om den inte följer ett umgängesbeslut enligt 6 kap. 21 § FB eller ytterst kan förlora vårdnaden.¹²⁷ Samtidigt kan umgängesföräldern, om denne avstår från umgänge trots att det bestämts i ett avgörande från domstol, inte bli skyldig att betala något vite.¹²⁸ Vidare kan barn som uttryckligen säger att det inte vill träffa en förälder likväl tvingas till det.¹²⁹ Det måste anses svårförenat med barnets bästa utanför en diskurs om att umgänge med fadern är det bästa för barnet. Från detta perspektiv tycks det vara fadern som har rätt till umgänge med sitt barn och inte tvärtom.

Föräldrars rätt till umgänge förstärks ytterligare av möjligheten till umgängesstöd i enlighet med 6 kap. 15 c § FB. Möjligheten innebär att umgänge kan ske med närvaro av en person utsedd av socialnämnden. Viss vägledning om när möjligheten till umgängesstöd bör användas går att läsa i förarbeten:

Barnet kan behöva umgängesstöd vid hämtning och lämning, om det behövs för att han eller hon ska slippa uppleva konfliktfyllda konfrontationer mellan föräldrarna. Barnet kan också behöva

¹²⁴ Se t.ex. Prop. 2005/06:99 s. 117 och SOU 2017:6 s. 171.

¹²⁵ Prop. 2005/06:99 s. 116.

¹²⁶ SOU 2017:6 s. 112.

¹²⁷ Se t.ex. 6 kap. 7 § FB.

¹²⁸ Eriksson (2007) s. 72.

¹²⁹ Andersson och Beckman (2022) s. 68.

umgängesstöd om han eller hon av någon anledning känner en oro över umgänget. Denna oro kan t.ex. vara ett resultat av att något umgänge inte skett under lång tid. Den kan också botten i att den förälder som barnet bor hos känner en oro – befogad eller inte – över att umgänge kommer till stånd och överför sin oro till barnet. Ytterligare fall när ett barn kan ha behov av umgängesstöd kan vara att det finns anledning att anta att umgängesföräldrarnas omsorgsförmåga i något avseende är bristande. Stor hänsyn måste naturligtvis tas till barnets vilja.¹³⁰

Återigen diskuteras föräldrarnas relation som *konfliktfylld*, fastän Jämställdhetsmyndighetens rapport visar att detta snarast innebär att fäder brukat våld mot mödrar. Därefter ifrågasätts och misstänkliggörs barnets oro när den beskrivs som sprungen ur en förälders obefogade oro. Propositionen lyfter att barnets vilja ska ligga till grund för beslutet, men meddelar samtidigt att när barnet uttrycker oro ska stor försiktighet beaktas då känslorna troligtvis inte speglar den faktiska situationen. Istället beskrivs barns oro vara ett resultat av manipulerande föräldrar. Att umgänge ska ske även när umgängesföräldrarnas omsorgsförmåga brister förmedlar en syn om att umgänge ska ske till varje pris. Även när det inte är säkert nog för ett barn att umgänge sker med en förälder utan stöd, ska umgänge fullföljas. Här överskuggas barnperspektivet av föräldrarätten. En tänkbar slutsats helt utifrån barnperspektivet torde vara att om ett barn inte på ett säkert sätt kan umgås med en förälder utan stöd, bör umgänge helt vara uteslutet. Det är alltså väldigt svårt för våldsutsatta mödrar att hindra att våldsutövande fäder får umgängesrätt. Propositionen, som medförde bestämmelsen om umgängesstöd, utvecklar egentligen inte på vilket sätt umgänge med föräldrarna utgör det bästa för barnet utan antyder bara att det är så.¹³¹ Det finns undersökningar som visar att domstolen i många fall underskattar konsekvenserna för barn som genom umgängesstöd träffar våldsutövande föräldrar, även då uppgifterna om våld varit välgrundade. Vidare visar forskning att umgängesstödet i många fall anser att den förälder som lämnat uppgifter om våld ljuger eller överdriver.¹³² Denna attityd kan vara livsfarlig för barn som tvingas umgås med en våldsutövande förälder och kan antas vara ett resultat av hur förarbeten misstänkliggör föräldrars oro.

När ett umgängesarrangemang blivit avgjort i domstol ska socialnämnden fortfarande ha en möjlighet att göra ändringar i avgörandet, om det skulle visa sig att barnet till exempel far illa av umgänget. När möjligheten för socialnämnden att föra talan om umgänget diskuteras i 2006 års vårdnadsreform läggs ett stort ansvar på föräldrarna att själva ta ansvar över situationen, om barnet far illa vid umgänge. Samtidigt är det tydligt att våldsutsatta mödrar som lyfter uppgifter om våld sällan får gehör eller rätt i umgängesfrågan och de beläggs med vite eller hotas att förlora vårdnaden helt om de inte möjliggör umgänge. När umgängesstöd diskuteras beskrivs deras oro som obefogad.

¹³⁰ Prop. 2009/10:192 s. 10 f.

¹³¹ Ibid. s. 9.

¹³² Eriksson m.fl. (2020) s. 71.

Mödrarna riskerar alltså att ses som dåliga föräldrar både om de försöker skydda barnet genom att inte låta det träffa en våldsutövande far, och om de ”inte tar sitt ansvar”¹³³ och skyddar barnet från att uppleva eller utsättas för faderns våld under umgänget.

2.3.2 Mäns våld mot kvinnor och våld i nära relation

Upphörandet av mäns våld mot kvinnor är ett viktigt delmål för att den nationella strategin om jämställdhet ska kunna uppnås.¹³⁴ Det är därtill ett tydligt krav på utredningar och betänkanden som görs inom ramen för lagstiftning av vårdnad, boende och umgänge.¹³⁵ Ändå lyser perspektivet om mäns våld mot kvinnor i nära relation, vilket omfattar faders våld mot mödrar, med sin frånvaro i domstolarnas problemframställning. Diskurserna jag diskuterar nedan förtydligar varför perspektiv om våld, kön och makt försvinner i problemframställningen.

2.3.2.1 Våld utgör en könlös konflikt

En väsentlig föreställning bakom domstolarnas problemföreställning är att våld uppfattas som en konflikt mellan två jämbördiga parter. Situationen uppfattas då som mer löslig, fastän en sådan föreställning är livsfarlig för våldsutsatta mödrar och deras barn. I själva verket är våld mellan två föräldrar med avsaknad av en maktobalans en ovanlig företeelse. Om båda faktiskt brukar våld, är förklaringen oftast att den ena föräldern utövar makt och kontroll medan den andra föräldern endast gör motstånd.¹³⁶ Grundläggande för en förälders våld är istället att våldet för det allra mesta syftar till att kontrollera den andra föräldern. Våldet är hierarkiskt och grundar sig därmed på ojämlikhet.¹³⁷ Konfliktperspektivet berövar våldet denna maktaspekt.

Det finns flera föreställningar som spelar in när våld marginaliseras till konflikt. Bland annat förekommer det en konfliktdiskurs inom lagstiftningen som innebär att en stor del av prövningen i mål om vårdnad, boende och umgänge fokuserar kring just konflikt. Barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge. Av det följer enligt förarbeten att ett barn inte ska behöva uppleva konflikter mellan sina föräldrar.¹³⁸ En av de större

¹³³ Prop. 2005/06:99 s. 56.

¹³⁴ Skr. 2016/17:10 s. 33.

¹³⁵ Dir. 2014:84 s. 15.

¹³⁶ Socialstyrelsen (2021) s. 60.

¹³⁷ Andersson och Beckman (2022) s. 10 ff.

¹³⁸ SOU 2017:6 s. 120 f.

ändringarna som föranleddes av 2021 års ändringar handlade om att den tidigare lydelsen av 6 kap. 5 § tredje stycket, att särskilt avseende skulle fästas vid ”föräldrarnas förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet”¹³⁹ var konflikt drivande.¹⁴⁰ Enligt den nya lydelsen ska särskilt avseende istället fästas vid ”föräldrarnas förmåga att sätta barnets behov främst och ta ett gemensamt ansvar i frågor som rör barnet”.¹⁴¹ Fokus ska på så sätt kunna ändras från föräldrarnas konflikter till barnet.¹⁴² På flera ställen i förarbeten förklaras detta innebära att föräldrarna ska ”sätta barnets behov före den egna konflikten”.¹⁴³ Som Jämställdhetsmyndighetens rapport visar förekommer faders våld mot mödrar i en stor del av målen om vårdnad, boende och umgänge. Benämningen *den egna konflikten* måste därför antas omfatta dessa mål. Våldsutsatta mödrar ska således sätta barnets behov före den rädsla och risk hon själv ställs inför på grund av faderns våld. Ett annat exempel på konflikt-diskursen är att barn och en förälder som har skyddade personuppgifter beskrivs medföra en ”hög konfliktnivå mellan föräldrarna”.¹⁴⁴ Då läggs tyngden på konflikt istället för att exempelvis framhäva faktorer bakom varför en förälder måste ha skyddade uppgifter eller för att fokusera på våldet. Själva benämningen av våld som konflikt marginaliserar allvarligheten, könsaspekten och makten av våldet. Att uppgifter om våld inte hänvisas till eller benämns som våld, vilket Jämställdhetsmyndighetens rapport visar på, ger uttryck för en diskurs om våld som en könsneutral konflikt mellan föräldrarna. Våldet diskuteras inte nämnvärt och intar inte en central roll i mål om vårdnad, boende och umgänge. När faders våld mot mödrar förklaras som konflikt, benämns oftast varken offer eller förövare. Alternativt konstrueras de som jämlikar och lika ansvariga för konflikten. De genomgående kopplingarna mellan våld och konflikt konstruerar konfliktperspektivet, som får genomslag i domstolen.

Diskursen får betydelse när trovärdigheten av uppgifter om våld bedöms i domstolen och även hur omfattningen av våldet framkommer. Forskning visar att det är ytterst sällan en våldsutsatt mor ljuger om våld av strategiska skäl.¹⁴⁵ Ändå får uppgifter om våld sällan genomslag i rätten. Trovärdigheten är något som i högsta grad påverkas av föreställningar från rättskällor. På flertalet ställen ger förarbeten nämligen tydligt uttryck för bilden av att mödrar ljuger för att vinna fördelar i mål om vårdnad, boende och umgänge. Inledningsvis skriver utredarna i 2017 års betänkande: ”Det tycks förekomma att en del föräldrar därför ’späder på’, och i vissa fall konstruerar, konflikter i syfte att få ensam vårdnad om barnet med hänvisning till samarbetssvårigheter”.¹⁴⁶ I 2006 års vårdnadsreform nämns att när uppgifter om våld tas upp

¹³⁹ SFS 2006:458.

¹⁴⁰ Prop. 2020/21:150 s. 71.

¹⁴¹ SFS 2021:528.

¹⁴² SOU 2017:6 s. 201.

¹⁴³ Se t.ex. SOU 2017:6 s. 32 och prop. 2020/21:150 s. 42.

¹⁴⁴ SOU 2017:6 s. 140 f.

¹⁴⁵ Eriksson m.fl. (2020) s. 70.

¹⁴⁶ SOU 2017:6 s. 196.

ska domstolen ”bedöma och bemöta påståendena”.¹⁴⁷ Begreppet *påståendena*, jämfört med exempelvis begreppet *uppgifterna*, ger uttryck för en skepsis av sanningshalten. Istället för att diskutera uppgifterna, diskuteras påståendet av uppgifterna. Vidare skriver utredarna i 2006 års vårdnadsutredning: ”Genom utredningen kan det också komma fram omständigheter som tyder på att ett påstående om övergrepp saknar grund”.¹⁴⁸ När utredarna i 2017 års betänkande diskuterar riskbedömningar menar de att det är viktigt att alltid pröva en uppgift om våld, *inte* för att skydda barnet från våld utan för att man inte kan ”blunda för att det förekommer att osanna uppgifter om övergrepp tas till av en förälder för att smutskasta den andra föräldern och för att själv vinna fördel i en process”.¹⁴⁹ Vidare diskuterar utredarna i betänkandet vad ökningen av vårdnads mål som skett sedan 2006 års vårdnadsreform beror på. Bland annat menar de att en höjd konflikt nivå är bidragande och skriver att:

Det har också sagts att det finns en stor misstänksamhet mellan föräldrar och att det är vanligt att föräldrar riktar olika anklagelser mot varandra eller anmäler varandra till olika myndigheter. Det har också funnits en bred enighet om att det blivit allt vanligare att en förälder, vanligtvis en mamma, och barn har skyddade personuppgifter.¹⁵⁰

I betänkandet beskrivs att en förälder som har skyddade uppgifter ”med anledning av förhållandet till den andra föräldern” bidrar till en hög konflikt nivå mellan föräldrarna, helt utan att problematisera varför en förälder har skyddade uppgifter.¹⁵¹ Utredarna i betänkandet diskuterar anmälningar till olika myndigheter, till exempel polisanmälningar, samt skyddade uppgifter under en rubrik om konflikt nivå och kallar det misstänksamhet. Istället torde de diskutera vad faders våld mot mödrar får för konsekvenser för modern och barnet. Det visar på att föreställningen om mödrar som ljuger för fördelar i mål om vårdnad, boende och umgänge genomsyrar hela betänkandet.

Föreställningen om mödrar som ljuger om våld för strategiska fördelar framträder markant i 2017 års betänkande i samband med diskussioner om skyddade uppgifter. Betänkandets uppdrag avsåg en utredning av bestämmelserna om behörig domstol när någon i målet har skyddade uppgifter.¹⁵² Det ligger därför helt utanför uppdraget att undersöka eller värdera hur skyddade uppgifter bedöms eller används. I betänkandet har utredarna valt att hämta synpunkter från ”familjesekreterare, domare, advokater och företrädare för intresseorganisationer”.¹⁵³ De lyfter att aktörerna de hämtat uppgifter från anser att det väldigt ofta är någon i familjen som har skyddade uppgifter samt att

¹⁴⁷ Prop. 2005/06:99 s. 117.

¹⁴⁸ Ibid. s. 43.

¹⁴⁹ SOU 2017:6 s. 345.

¹⁵⁰ Ibid. s. 140.

¹⁵¹ Ibid. s. 140.

¹⁵² Ibid. s. 379.

¹⁵³ Ibid. s. 395.

det är problematiskt att det är så enkelt att erhålla dessa. Aktörerna menar att det är vanligt att föräldrar ”missbrukar systemet” av strategiska skäl inför mål om vårdnad, boende och umgänge.¹⁵⁴ Tvärtom ställs det väldigt höga krav för att någon ska få rätt till skyddade uppgifter. Det krävs som minst att personen löper risk för allvarligt och konkret hot, nästan alltid med underlag från Polismyndigheten och sociala myndigheter. För fingerade personuppgifter, som är den högsta säkerhetsgraden av skyddade personuppgifter, krävs att en objektiv bedömning utmynnar i att det finns risk för allvarlig brottslighet som riktar sig mot personens hälsa, frihet eller liv.¹⁵⁵ Att det skulle vara enkelt att få skyddade personuppgifter och att föräldrar, oftast mödrar eftersom de är överrepresenterade avseende skyddade uppgifter, missbrukar systemet är ett lösryckt och dåligt underbyggt resonemang från få utvalda aktörer. Snarare resonerar intresseorganisationer som ofta kommer i kontakt med personer med skyddade uppgifter, såsom Unizon och Roks, att skyddade uppgifter kan vara livsavgörande för våldsutsatta mödrar.¹⁵⁶ Utredarna i betänkandet bekräftar sedan att de delar bilden av skyddade uppgifter som dessa aktörer beskriver. Utredarna skriver exempelvis: ”Det går inte helt att blunda för att det kan förekomma att en förälder, utan att det finns egentlig fog för det, ansöker om skyddade uppgifter för att själv vinna fördelar i en process”.¹⁵⁷ Detta uttalande understöds inte av någon fakta eller forskning. Vidare menar utredarna att barns rätt till umgänge med en (våldsutövande) förälder kan stävjas på felaktiga grunder, om barnet och den andra föräldern lättvindigt fått skyddade uppgifter.¹⁵⁸ Betänkandet förstärker således myten om att mödrar ljuger om våld i mål om vårdnad, boende och umgänge på grund av strategiska skäl.

Även praxis spår på denna myt. I Svea hovrätts dom T 11396-17, meddelad den 1 februari 2019, tillerkänns fadern ensam vårdnad fastän han är dömd för misshandel mot sina barn och sin partner. I brottmålsdomen, B 65-14 meddelad den 3 april 2014, skriver Gotlands tingsrätt: ”Till detta kommer att det inte går att bortse från att dessa personer kan ha ett intresse av att lämna uppgifter som inte är riktiga, av illvilja mot [fadern] eller för att stärka [moderns] läge i den anhängiggjorda vårdnadstvisten”.

Föreställningen av våldsutsatta mödrar som ljuger för strategiska fördelar påverkar således deras och barnets möjligheter att skyddas från våldsutövande fäder. Det kan tolkas negativt att påtala uppgifter om våld. Att denna föreställning får konsekvenser för domstolens praktiserande kan bland annat ses i några av de mål som Jämställdhetsmyndigheten nämner i sin rapport. Det gäller kanske främst då vårdnaden överflyttades till en våldsutövande förälder, eftersom den våldsutsatta föräldern, på grund av det våld denne utsattes för, inte tillgodosåg barnets behov av nära och god kontakt med båda

¹⁵⁴ SOU 2017:6 s. 398.

¹⁵⁵ Ibid. s. 385 ff.

¹⁵⁶ Se t.ex. Ju2017/01226/L2 s.7 och Berglund m.fl. (2017) s. 2.

¹⁵⁷ SOU 2017:6 s. 407.

¹⁵⁸ Ibid. s. 407.

föräldrarna. Att det kan tolkas negativt att påtala uppgifter om våld får verkningar även när det kommer till brottmålsdomar och polisanmälningar. Om en brottmålsanmälan görs under tiden som ett mål om vårdnad, boende och umgänge är anhängiggjort, är risken att uppgifterna om våld ifrågasätts i tro på strategiska skäl.¹⁵⁹ Görs anmälan innan ett mål om vårdnad, boende och umgänge och läggs ner, kan den istället användas för att motbevisa uppgifterna om våld. Skulle anmälan leda till en fällande dom är det, som Jämställdhetsmyndighetens rapport visar, ändå inte säkert att våldet beaktas. Samtidigt kan det faktum att en våldsutsatt förälder inte anmält också vändas emot denne, eftersom det borde gjorts om uppgifterna om våldet var sanna.¹⁶⁰

Även när våld benämns som våld, krävs en viss dignitet. 2006 års vårdnadsreform skriver: ”Om en förälder däremot gjort sig skyldig till enstaka överilad handling mot den andra föräldern, kan risken vara mindre för att barnet kommer att fara illa”.¹⁶¹ Utredningen tar inte hänsyn till forskning som finns att tillgå, om makten och kontrollen bakom faders våld mot mödrar och om konsekvenserna för barnet som kan bli allvarliga oavsett allvarlighetsgraden av våldet. Vad gäller riskbedömningar skriver utredningen att ”Omständigheter som kan ha betydelse för bedömningen är t.ex. tidigare övergrepp, hot om övergrepp, allmän attityd till våld, missbruksproblem och psykisk sjukdom”.¹⁶² Begreppet *allmän attityd till våld* förklaras inte närmare men påverkar i högsta grad bedömningen av validiteten av uppgifter om våld genom föreställda konstruktioner av offer och förövare. Därtill framstår det som att det är enklare att validera uppgifter om våld om förövaren har missbruksproblem eller psykisk sjukdom. Sammanfattningsvis framstår det som väldigt svårt för en våldsutsatt moder att validera uppgifterna om faders våld, på grund av diskursen om att våld utgör en könlös konflikt.

2.3.2.2 Faders våld mot mödrar innebär ingen risk för barnet

Som jag beskrivit i ovan kapitel är det vanligt att uppgifter om våld förstås som konflikt. Som konflikt anses våldet sällan ha implikationer för barnet, men även som våld anses barn sällan lida några större konsekvenser.

6 kap. 2 a § FB är tydlig med att barnets bästa ska gälla i alla frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det framstår som svårt att förena de två rättsprinciperna som särskilt ska beaktas enligt bestämmelsen. Om kontaktprincipen beaktas får risken för att barnet kan fara illa läggas åt sidan och om risken faktiskt ska beaktas kommer kontaktprincipen att överskuggas. Diskursen om

¹⁵⁹ Se t.ex. Gotlands tingsrätt, B 65-14, dom 2014-04-03.

¹⁶⁰ Diesen (2016) s. 19.

¹⁶¹ Prop. 2005/06:99 s. 42 f.

¹⁶² Ibid. s. 42.

att umgänge med fadern är det bästa för barnet bidrar till att risken för barnet när fadern utsätter modern för våld inte får samma betoning. Eftersom barnets bästa ska beaktas i alla frågor torde en riskbedömning om huruvida barnet kan fara illa på grund av faders våld mot mödrar göras vare sig det gäller mål om vårdnad, boende eller umgänge. Emellertid är kraven desto högre i en riskbedömning, ju mer ansvar en förälder kan få vid avgörandet.¹⁶³ Av detta följer att en riskbedömning i mål om vårdnad, som innebär ett större ansvar, kan resultera i att det finns en risk för barnet, medan en riskbedömning i mål om umgänge, vilket innebär mindre ansvar, kan leda till en motsatt bedömning. Uppgifter om våld beaktas i större omfattning i mål om vårdnad, medan domstolar i mål om boende och umgänge beaktar uppgifterna i lägre utsträckning.¹⁶⁴ Våldsutövande fäder som anses medföra en risk för barnet i vårdnads mål och därmed inte kan tillgodose barnets bästa, kan ändå få rätt till umgänge. Den förälder som då är ensam vårdnadshavare och boendeförälder måste se till att barnet är säkert och mår bra, i en situation där domstolen bedömt att den andra föräldern inte kan tillgodose barnets bästa i vissa situationer.

Uppgifter om våld kräver inte en brottmålsdom för att anses som trovärdiga. Beviskravet är inte lika högt som i brottmål, där ”ställt utom rimligt tvivel” gäller.¹⁶⁵ Ändå är det inte begånget våld som är utgångspunkten för riskbedömningen. Risk innebär per definition ett framtidsperspektiv. När våldet bedöms är det således framtidsrisken som ska beaktas. Därför kan uppgifter om våld avvisas i en riskbedömning, med hänvisning till att det troligtvis inte sker igen eller för att det var långt tillbaka i tiden. Det gäller trots att tidigare våld ofta är den tydligaste riskfaktorn för framtida våld.¹⁶⁶ Barnets rätt att absolut inte bli utsatt för våld¹⁶⁷ villkoras till en riskbedömning som inte centrerar kring våld som redan begåtts. Barnperspektivet kan hamna i skymundan om våldet ska beaktas genom en framtidsbedömning. Framtidsperspektivet kan också leda till en bedömning att risken för att barnet far illa när en förälder brukar våld mot den andra föräldern helt försvinner, med anledning av separationen. Om den våldsutövande föräldern inte träffar den våldsutsatta föräldern, finns det enligt framtidsperspektivet ingen risk för våld.

Grundläggande förståelse för mäns våld mot kvinnor lyser med sin frånvaro i rättskällorna. Utredarna i 2017 års betänkande skulle beakta hur förslagen de framför påverkar det jämställdhetspolitiska målet om upphörandet av mäns våld mot kvinnor.¹⁶⁸ Ändå berör betänkandet mäns våld mot kvinnor endast i förslaget om kompletterande forumregler där någon i målet har skyddade personuppgifter.¹⁶⁹ Det förslaget handlar emellertid inte om hur mäns våld mot

¹⁶³ Prop. 2005/06:99 s. 42.

¹⁶⁴ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 52.

¹⁶⁵ Prop. 2005/06:99 s. 42.

¹⁶⁶ Myhill och Walby (2000) s. 3.

¹⁶⁷ SOU 2017:6 s. 345.

¹⁶⁸ Dir. 2014:84 s. 15.

¹⁶⁹ SOU 2017:6 s. 498.

kvinnor påverkar själva vårdnad-, boende- eller umgängesfrågan i sig eller konsekvenserna av den, utan endast förfarandet. 2017 års betänkande, som främst syftar till att stärka barnperspektivet, har förvånansvärt stor avsaknad av diskussioner om hur barn påverkas av att bevittna och uppleva våld i hemmet. Detta trots att mängder med forskning tar upp riskerna som barn utsätts för när de upplever eller bevittnar våld mot en förälder av den andra föräldern.¹⁷⁰ En av huvuduppgifterna i 2017 års betänkande var även att undersöka behovet av kompetenshöjande åtgärder vid handläggande av frågor om vårdnad, boende och umgänge.¹⁷¹ Kompetenshöjande åtgärder skulle kunna förbättra domstolarnas praktik, men sådana förslag saknas helt i utredningen, utom vad gäller för medlare.¹⁷² I 2021 års ändringar lyfter olika remissinstanser att det saknas kompetens för att genomföra informationssamtal, vilket regeringen i utredningen avvisar.¹⁷³

Sammanfattningsvis innebär diskursen som implicerar att barn inte far illa av faders våld mot mödrar ett tydligt framtidsfokus, samtidigt som ytterligare kompetens om faders våld mot mödrar och hur det påverkar barnet avvisas. Konsekvenser som barnet kan ha fått av faderns våld mot modern när det gäller frågor som exempelvis tillit och trygghet, är sekundärt eller inte närvarande alls i diskussionen. Risken för att barn tar skada av faders våld mot mödrar överträffas av kontaktprincipen.

2.3.3 Samarbete och samarbetssvårigheter

Förmågan att samarbeta är av central betydelse i mål om vårdnad, boende och umgänge. Det gäller främst gemensam vårdnad, som förutsätter ett visst samarbete mellan föräldrarna, samt umgänge, där domstolen intagit en strikt hållning till samarbetssvårigheter. Enligt domstolarnas problemframställning kan faders våld mot mödrar lösas genom att föräldrarna är överens och är underordnat kontaktprincipen.

2.3.3.1 Samförståndslösningar är det bästa för barnet

Det finns en diskurs i rätten om vårdnad, boende och umgänge som innebär att samförståndslösningar ses som det bästa för barnet. Så kan mycket väl vara fallet i vissa mål, men det är fel tillvägagångsätt i mål där faders våld mot mödrar förekommit.

¹⁷⁰ Se avsnitt 2.2.

¹⁷¹ SOU 2017:6 s. 90.

¹⁷² Ibid. s. 262.

¹⁷³ Prop. 2020/21:150 s. 65 f.

Att samförståndslösningar anses vara viktigt för att barnets bästa ska tillgodoses är ett genomgående tema i förarbetena. 2017 års betänkande beskriver hur samförståndslösningar förbättrar möjligheterna för samarbete mellan föräldrarna och i förlängningen även föräldrars ansvar och omsorg om barnet, så att barnets bästa uppnås.¹⁷⁴ Det huvudsakliga målet med 2021 års ändringar var, utöver att stärka barnrättsperspektivet, att förbättra förutsättningarna för föräldrar att nå samförståndslösningar.¹⁷⁵ Ett av syftena till 2006 års vårdnadsform var likaså att skapa bättre förutsättningar för föräldrar att komma överens.¹⁷⁶ Det finns bestämmelser med syfte att främja samförståndslösningar, som exempelvis 6 kap. 18 § FB om samarbetsamtal mellan föräldrarna och 6 kap. 18 a § FB om medling. Syftet med samarbetsamtal och medling är att få föräldrar att nå överenskommelser i praktiska frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. 2017 års betänkande beskriver att metoderna ofta inriktar sig på försoning, det vill säga en fokusering på lösningar istället för konflikter. Det krävs vissa förutsättningar för att samarbetsamtal och medling ska bli lyckade. För det första krävs det att metoden är frivillig för båda parter och för det andra krävs ett genuint engagemang från båda parter, vilket innebär att parterna måste vara jämlika och att det sker på lika villkor. Inga diskussioner förs i sammanhanget om risken att en förälder kan ha blivit hotad eller tvingad till att inte motsätta sig metoden.¹⁷⁷ Ofta har en våldsutsatt mor inte något att vinna på samförståndslösningar och parterna är inte jämställda när en far utövar våld mot modern. Att be en våldsutsatt och många gånger rädd mor att försonas med en våldsutövande far kan rentav vara förenat med livsfara, både för modern och för barnet. Rätten kan dessutom förordna föräldrar att delta på samarbetsamtal eller medling enligt 6 kap. 18 § andra stycket och 18 a § första stycket FB. Det kan anses svårförenligt med kravet på frivillighet och genuint engagemang.

Att samförståndslösningar kan vara det bästa för barnet även då våld förekommit förmedlas bland annat genom 2006 års vårdnadsreform. Angående socialnämndens befogenheter att väcka talan om överflyttning av vårdnaden skriver utredarna:

Om t.ex. en förälder gjort sig skyldig till våld mot den andra föräldern och denne inte motsätter sig att den gemensamma vårdnaden får bestå, kan det bli så att socialnämnden – efter en sammanvägning av vad som är bäst för barnet – gör bedömningen att någon ändring i vårdnadsfrågan trots allt inte bör göras.¹⁷⁸

I samband med den senaste vårdnadsutredningen infördes även en ny lag (2021:530) om informationssamtal, i syfte att öka möjligheterna till

¹⁷⁴ SOU 2017:6 s. 498.

¹⁷⁵ Prop. 2020/21:150 s. 1.

¹⁷⁶ Prop. 2005/06:99 s. 1.

¹⁷⁷ SOU 2017:6 s. 457.

¹⁷⁸ Prop. 2005/06:99 s. 44.

samförstånds lösningar, exempelvis genom samarbetsamtal eller genom en överenskommelse som fastställs av domstolen. I skälen för regeringens förslag om informationssamtal går även att läsa:

Samförstånds lösningar mellan föräldrar i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge är i regel bäst för barnet. [...] Många gånger innebär en samförstånds lösning att barnet får bättre förutsättningar till lugn och ro i sin tillvaro.¹⁷⁹

6 kap. 17 c § FB kräver att föräldrar måste ha deltagit i ett informationssamtal innan ett yrkande kan framställas. Bestämmelsen begränsar således föräldrars möjligheter att framställa ett yrkande i mål om vårdnad, boende och umgänge. När det finns särskilda skäl kan kravet bortses från. Undantagsfallen ska tolkas restriktivt och utredarna skriver att det ”i princip bör vara obligatoriskt att ta del av informationen innan en förälder kan väcka talan”.¹⁸⁰ Utredarna skriver också att det kan vara värdefullt att delta på informationssamtal om det förekommit våld inom familjen.¹⁸¹ När en våldsutsatt förälder befinner sig i den allvarlig och ibland livshotande situation som en separation kan innebära, kan ett snabbt beslut om rätten till ensam vårdnad, boende och umgänge vara livsavgörande. Processen förlängs och saktas ner när ett yrkande först kräver att informationssamtal genomförts. 6 § lag om informationssamtal meddelar att informationssamtalet som huvudregel ska genomföras av båda föräldrarna tillsammans. Enligt samma bestämmelse kan ett informationssamtal ske enskilt om en förälder begär det. Förarbeten tydliggör att det exempelvis kan handla om situationer då våld förekommit och en förälder därför kanske inte skulle våga ta målet till rätten på grund huvudregeln om gemensamt informationssamtal.¹⁸² Samtidigt råds socialnämnden, som är ansvarig för att genomföra informationssamtalen, att verka för gemensamma samtal, där båda föräldrarna närvarar.¹⁸³

Ytterligare ett sätt för rätten att verka för samförstånds lösningar är att bistå föräldrar att nå en överenskommelse som sedan fastställs av domstolen i enlighet med 6 kap. 17 a § FB. Som Jämställdhetsmyndighetens rapport visar är överenskommelser väldigt vanliga i mål om vårdnad, boende och umgänge. Även vid överenskommelser bör de krav som nämnts i samband med medling och samarbetsamtal gälla. En överenskommelse där båda parterna inte är positivt inställd till lösningsmetoden, eller då föräldrarna inte är jämställda, möjliggör snarast en väg där rättens riskbedömningar kan undgås. Det finns alltså en stark uppfattning om att barnets bästa tillförsäkras genom att föräldrarna inte tvistar i domstol. Föräldrarnas (eller en förälders) vilja får genomslag

¹⁷⁹ Prop. 2020/21:150 s. 55.

¹⁸⁰ Ibid. s. 57.

¹⁸¹ Ibid. s. 57.

¹⁸² Ibid. s. 58 ff.

¹⁸³ HSLF-FS 2022:18 s. 4.

medan barnets bästa hamnar i skymundan. I själva verket framställs samförståndslösningen i sig, i egenskap av sin existens, som det bästa för barnet.

2.3.3.2 Mödrars samarbetssvårigheter innebär en stor risk för barnet

Samarbetssvårigheter, eller umgängessabotage som det ofta kallas när det endast handlar om umgänge, beaktas i stor omfattning när en bedömning av vem av föräldrarna som lämpligast kan tillgodose barnets bästa avgörs.

Många relevanta föreställningar angående diskursen om att mödrars samarbetssvårigheter innebär en stor risk för barnet har redan presenterats tidigare i arbetet. Av fadern som rättslig norm följer att faders samarbetssvårigheter, vilka ofta kan utgöras av deras våldsutövande, inte ses som ett särskilt stort problem. Mödrar däremot, vilka inte kan erhålla lika mycket stöttning av lagstiftningen, anses besitta samarbetssvårigheter i allt högre grad. Det finns en könad aspekt av de brister i föräldraförmågan som lyfts av mödrar respektive fäder. Att fäder brister i sitt föräldraansvar beror enligt mödrar ofta på faders våldsutövande.¹⁸⁴ Mödrar däremot brister enligt fäder på så sätt att de förhindrar kontakten med fadern, genom att exempelvis flytta, påverka barnet att inte vilja umgås med fadern eller på annat sätt försöka förhindra samarbete mellan föräldrarna.¹⁸⁵ Fadern som rättslig norm blir tydlig genom dessa iakttagelser, eftersom mödrarnas brister, som i många fall utgörs av behovet av skydd från faders våld, likställs med allvarlighetsgraden av faders brister, det vill säga våldet. Ibland ses rentav mödrarnas brister som allvarligare. Det bekräftas genom att åtgärder mödrar tagit för att sydda barn och sig själva, såsom att skaffa skyddade uppgifter eller flytta till skyddat boende, uppfattas som samarbetssvårigheter, medan faders våld som föregår sådana åtgärder inte problematiseras.

Att gemensam vårdnad tvingar våldsutsatta mödrar att samverka med våldsutövande fäder visar återigen på vikten av samarbete. Att mödrars samarbetssvårigheter innebär en stor risk för barnet framgår även tydligt av diskursen om att umgänge med fadern är det bästa för barnet. Föreläggande om umgänge är det enda förfarandet i mål om vårdnad, boende och umgänge där löpande vite en möjlighet. Löpande vite är en påföljd som kan utgå kontinuerligt, exempelvis varje gång en återkommande förpliktelse inte uppfylls.¹⁸⁶ Att löpande vite inte kan föreläggas i någon annan situation vad gäller vårdnad, boende och umgänge visar den stränga hållning rätten intar mot umgängessabotage. Dessutom meddelade riksdagen regeringen särskilt att 2021 års

¹⁸⁴ Jämställdhetsmyndigheten (2022) s. 39.

¹⁸⁵ Hillén och Turner (2019) s. 41.

¹⁸⁶ Prop. 2005/06:99 s. 74.

ändringar måste motverka umgängessabotage.¹⁸⁷ Den som inte vill samarbeta eller bidra till att kontaktprincipen uppnås ses därmed som den som är minst villig att tillvarata barnets bästa.

Diskursen om att samförståndslösningar är det bästa för barnet begränsar våldsutsatta mödrars möjligheter att frångå samarbete. Det ställs exempelvis väldigt höga krav på anledningar som ska visa på att umgänge inte är förenat med barnets bästa. I Svea hovrätts mål T 4853-15, meddelad den 8 december 2015, var såväl sekretessmarkering som anlita polispersonal och polislarm inkopplat i boendet inte tillräckliga skäl för att umgänge ansågs olämpligt. Den största risken för barnet verkar vara att konflikten, som i många fall avser faders våld mot mödrar, ska bli så stor att barnet tappar kontakten med en av föräldrarna.

¹⁸⁷ Prop. 2020/21:150 s. 31; bet. 2016/17:CU10 punkt 18 och rskr. 2016/17:189.

3 DISKUSSION

3.1 Kön

4. Hur producerar och reproducerar problemframställningen föreställningar om kön?

Genom att besvara den fjärde frågan i Bacchis WPR-analys besvarar jag även den huvudsakliga frågeställningen i arbetet: Hur produceras och reproduceras kön i mål om vårdnad, boende och umgänge där uppgifter om faders våld mot mödrar framkommit, såsom målen framställs i rapporten ”Uppgifter om våld är inget undantag”? Domstolarna har en makt att förstå och formulera faders våld mot mödrar. Problemframställningen reproduceras av föreställningar från rättskällor men domstolarna har likväl ett stort tolkningsutrymme. I detta tolkningsutrymme producerar domstolen kön. Enligt domstolarnas problemframställning innebär faders våld mot mödrar en könlös konflikt som löses genom att föräldrarna är överens, som saknar uppenbara implikationer för barnet och som är underordnad kontaktprincipen.

När domstolen berövar könsaspekten från våldet, som är systematiskt och globalt könat, osynliggör rätten den maktskillnad som existerar mellan män och kvinnor, både i samhället och inom familjen när en far brukat våld. En grundläggande förståelse för faders våld mot mödrar är att det är hierarkiskt. Utan en ojämförbar maktobalans mellan fäder och mödrar, det vill säga mellan män och kvinnor, skulle mäns våld mot kvinnor minska drastiskt. Kravet på könsneutrala lägeförhållanden, med syfte att utjämna de föreställda skillnaderna mellan könen, resulterar snarast i det motsatta. Det manliga könet kan på grund av osynliggörandet av maktskillnaden fortsätta inta den överordnade positionen, medan det kvinnliga könet förblir underordnat. På ett strukturellt plan innebär det att män kan fortsätta dominera över kvinnor på sociala och ekonomiska territorier. Det innebär även att den manliga överordnade positionen behåller fäste inom familjen. Genom problemframställningen reproducerar domstolen således det manliga könet som överordnat det kvinnliga könet.

När våldet benämns som konflikt avlägsnas förövarens (mannens) ansvar för våldet. Att domstolen inte kräver ansvar för mäns våld mot kvinnor ger uttryck för att domstolen, i alla fall i viss mån, rättfärdigar våldet. Våldet framställs som så normalt eller ofta förekommande inom ramen för maskulinitet att det inte ifrågasätts eller kritiseras. Domstolen institutionaliserar föreställningen om våld som en acceptabel del av manlighet. Det manliga könet sammanbinds därmed med egenskaper som exempelvis aggressivitet och framställs som utåtagerande. Denna konstruktion av manlighet bekräftas exempelvis genom att ingen av de reformer som undersökts i arbetet på djupet försökt dekonstruera historiskt nedärvda strukturer om mäns våld mot kvinnor.

Benämningen av våldet som konflikt raderar även offrets upplevelser. En konflikt förstås som en händelse där båda aktörerna varit lika delaktiga. Domstolen varken tillvaratar eller bekräftar offrets förståelse av våldet. En konsekvens av detta är att en förståelse för offrets följande handlingar, exempelvis att hon med barn flyttar till skyddat boende eller inte följer umgängesarrangemang, likaså försvinner. Då förstås handlingarna som ett uttryck för mödrars onda avsikter att hålla fäder borta från barnet. Det kvinnliga könet konstrueras som manipulerande i syfte att vinna strategiska fördelar i mål om vårdnad, boende och umgänge. Myten om att mödrar ljuger om våld bidrar även till nyss nämnda konstruktion. Det kvinnliga könet framställs som irrationellt.

Förståelsen om samförståndslösningar som det bästa för barnet förmedlar en föräldrarätt snarare än ett tydligt barnperspektiv. En förälders rätt till sitt barn kan också förstås som en position med makt. På grund av den ojämna maktrelation som ofta existerar mellan föräldrarna då fadern utövat våld mot modern, kan samförståndslösningar sörja för faders behov av makt och samtidigt utgöra en arena för överordnandet av det manliga könet. Fäder kan lättare få sin vilja igenom och kan därmed placera sig som överhuvud i familjen. Möjligheten till samförståndslösningar, som främst är till fördel för fäder, förbinde det manliga könet med makt.

Domstolens centrering kring samförståndslösningar bidrar till att det i många mål utdöms gemensam vårdnad. Att gemensam vårdnad framställs som viktig i rätten tyder på en föreställning om att barnets bästa tillförsäkras genom att familjen är sammanhållen. Efter en separation ska familjen så mycket som möjligt försöka liknas vid hur den såg ut innan separationen. Föreställningen institutionaliserar en bild av föräldrar som kompletterande, där båda behöver varandra för att familjen ska fungera. Inom ramen för det kompletterande föräldraskapet konstruerar domstolen kön genom att särskilja föräldraskap till manligt faderskap och kvinnligt moderskap. Både moderskapet och faderskapet krävs för att barnets bästa ska kunna tillgodoses. Föreställningarna om det manliga faderskapet och det kvinnliga moderskapet som kompletterande speglar även föreställningen om familjen som en heterosexuell entitet.

Att ett särskiljande av könen sker bekräftas bland annat av rättens strävan att öka fadern närvaro i familjen. Genom särskiljandet återskapas roller om manligt och kvinnligt. Inom ramen för den gemensamma vårdnaden konstrueras kvinnlighet genom rollen som den omvårdande föräldern. Denna roll tilldelas modern eftersom hon oftast är boendeförälder och då har belagts med en skyldighet att tillgodose barnets trygghet och omvårdnad. Att mödrar beläggs med ansvar för barnets omsorg får till följd att de också behöver spendera mer tid hemma än fäder. Mödrars möjligheter till betalt förvärvsarbete inskränks och föreställningarna om kön som rätten producerar bidrar därmed till kvinnors ekonomiska underordning.

Det kvinnliga könet konstrueras inom ramen för de omvårdande uppgifterna som bärare av vissa feminina värden, såsom mjukhet och skötsamhet. Vidare konstrueras hon bland annat som emotionellt kompetent och intuitiv. Som boendeförälder måste barnets trygghet, fysiska behov och behov av emotionell anknytning tillgodoses. Konstruktionen av det kvinnliga könet som omvårdande resulterar i att mödrar oftare än fäder tilldelas ensam vårdnad eller utses till boendeförälder. Rätten i sig producerar således denna ojämlikhet. Så länge rätten fortsätter producera mödrar som mer omvårdande kommer förslag som syftar till att höja faders delaktighet i familjen inte att få genomslag. Därmed konstrueras även en frivillighet som endast tillfaller det manliga föräldraskapet. Frivilligheten kan också uppfattas genom det låga krav på samarbete som sägs krävas inom ramen för gemensam vårdnad. Innebörden av gemensam vårdnad ger uttryck för en frivillig bestämmanderätt för den förälder som barnet inte bor med, vilket oftast är fadern. Fäder ges således endast en rätt (och inte skyldighet) att ta beslut i frågor som avser barnet. Faders frivilliga roll i familjen förmedlas även genom att de inte kan tvingas till umgänge på samma sätt som ett barn kan tvingas umgås med en förälder. Enligt min mening skulle ett krav på genuint engagemang och intresse för vårdansvar kunna motverka den frivillighet som endast förenas med faderskapet. Ett sådant krav har lagstiftaren emellertid avvisat. Faders frivillighet att delta i familjen får konsekvenser för bedömningen i mål om vårdnad, boende och umgänge, när fäder brukat våld mot mödrar. Frivilligheten möjliggör nämligen att fadern kan välja när och i vilka hänseenden han vill delta. Han kan därmed framstå som en ”god far” i dessa hänseenden utan att våldet kopplas till hans föräldraskap. Moderskapet däremot består endast av skyldigheter och hon kan därmed enklare framstå som en ”dålig mor”, även om hon i nästa alla hänseenden tar ansvar och är tillgänglig. Det kan exempelvis ses i det faktum att en kan mor framställas som dålig både om hon skyddar sitt barn och därför utför umgängessabotage, samt om hon inte skyddar sitt barn och följer rättens umgämbesbeslut, eftersom hon ansvarar för barnets trygghet.

Det manliga könet konstrueras som oförmögen, eller åtminstone känslomässigt neutral, till att tillvarata barnets fysiska och emotionella krav på omsorg. Allt sådant ansvar avskriver rätten fäder när de inte behöver ansvara för att barnets behov tillgodoses. Istället konstrueras fäder som rationella (till skillnad från mödrar) och kapabla att ta beslut. När modern står för omvårdnad ska fadern medföra disciplin och auktoritet. Det manliga könet konstrueras som bärande av maskulina värden som exempelvis hårdhet och dominans. Bestämmanderätten påverkar inte bara barnets sätt att leva, det kan även inskränka mödrars självbestämmande, eftersom mödrar i egenskap av boendeföräldrar tvingas anpassa sig till faders beslut eller icke-beslut. Återigen ges män makt och kvinnor berövas densamma.

Ambitionen om samförståndslösningar ger även uttryck för en föreställning om att det som sker inom familjen helst ska lösas utan rättsliga ingripanden. Familjen framställs som en privat institution, där våld som sker inom familjen

bör lösas privat. Denna föreställning försvårar motverkandet av fäders våld mot mödrar. Det bidrar till att uppgiftslämnaren, oftast modern, ibland beskylls för att ha nämnt våldet.

Att fäders våld mot mödrar inte antas resultera i några större konsekvenser för barnet lägger ett stort ansvar på modern att säkerställa barnets trygghet. Eftersom våld vanligtvis inte förhindrar umgänge kan en våldsutövande far utsätta barnet för en risk, utan att behöva ta ansvar för dess trygghet. Om modern däremot inte kan skydda barnet och se till så att det är tryggt, kan hon förlora vårdnaden. Ansvaret för fäders våld läggs således delvis på mödrar, genom mödrars eventuella oförmåga att skydda barnet. Denna föreställning kan även tydas i det faktum att framtidsrisken, som inte nödvändigtvis innebär att våldet förnekas, medför en uppfattning om att våldet kan undgås om modern i framtiden håller sig undan faderns närvaro.

Domstolen framställer fäders våld mot mödrar som underordnat fäders rätt att umgås med sina barn. Samtidigt är mödrar, som boendeföräldrar, ansvariga för att barnets behov av kontakt med sina fäder tillgodoses. Moderskapet konstrueras därmed som det föräldraskap med huvudansvar för att umgänget fullbordas. Inte bara är modern ansvarig för att få med ett ibland ovilligt barn till umgängestillfällena, hon är även ansvarig för att koordinera umgänget med fadern. Om umgänget inte blir av kan konsekvenser såsom vite eller förlust av vårdnad ankomma modern, men inte fadern. Det åligger således modern att se till att barnets och faderns relation är bra. Moderns femininitet konstrueras som betydande för att se till så att relationerna inom familjen är bra. Motsatsvis ställs inga krav på känslomässig ansträngning inom ramen för fäders maskulinitet.

Sammanfattningsvis är det tydligt att det finns fall då barnets bästa bör utmynna i ett avgörande som inte ger en våldsam far rätt till vårdnad, boende, eller umgänge, men som får motsatt effekt för att föreställningar om kön medför det.

Källförteckning

Tryckta källor

Offentligt tryck

Utredningsbetänkanden

Ju2017/01226/L2 Remissvar från Unizon på Se barnet! SOU 2017:6.

SOU 2014:6 Män och jämställdhet.

SOU 2017:6 Se barnet!

SOU 2022:38 Alla tiders föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv.

Propositioner och regeringsskrivelser

Dir. 2012:97 Män och jämställdhet.

Dir. 2014:84 En utvärdering av 2006 års vårdnadsreform.

Prop. 2005/06:99 Nya vårdnadsregler.

Prop. 2009/10:192 Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn.

Prop. 2020/21:150 Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister.

Skr. 2016/17:10 Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid.

Utskottsbetänkanden

Bet 2016/17:CU10 Skyddet mot barnäktenskap bör förstärkas.

Övrigt riksdagstryck

Rskr. 2016/17:189.

Rättsfall

Gotlands tingsrätt, B 65-14, dom 2014-04-03.

Svea hovrätt, T 4853, dom 2015-12-08.

Svea hovrätt, T 11396-17, dom 2019-02-01.

Litteratur

Böcker

Bacchi, Carol Lee, (2009), *Analysing policy: what's the problem represented to be?* 1:a upplagan, Pearsons, Frenchs Forest, N.S.W.

Bergström, Göran och Boréus, Kristina, (2018), *Textens mening och makt*, 4:e upplagan, Studentlitteratur AB, Lund.

Burr, Vivien, (2015), *Social constructionism*, 3:e upplagan, Routledge, London.

Carlson, Åsa, (2011), *Kön, kropp och konstruktion. En undersökning av den filosofiska grunden för distinktionen mellan kön och genus*, 1:a upplagan, Symposium, Stockholm.

Eriksson, Maria, (2007), *I skuggan av Pappa – Familjerätten och hanteringen av faders våld*, 4:e upplagan, Förlags AB Gondolin, Stehag.

Hillén, Elin och Turner, Johanna, (2019), *Stormiga relationer och påstådda rädslor*, 1:a upplagan, u.o.

Hultmann, Ole, (2015), *Child Psychiatric Patients Affected by Intimate Partner Violence and Child Abuse – Disclosure, Prevalence and Consequences*, 1:a upplagan, Ineko, Göteborg.

Jørgensen, Marianne Winther och Phillips, Louise, (2000), *Diskursanalys som teori och metod*, 1:a upplagan, Studentlitteratur AB, Lund.

Käll, Jannice; Gunnarsson, Åsa; Svedberg, Wanna och Svensson, Eva-Maria, (2018), *Genusrättsvetenskap*, 2:a upplagan, Studentlitteratur AB, Lund.

Nääv, Maria och Zamboni, Mauro, (2018), *Juridisk metodlära*, 2:a upplagan, Studentlitteratur AB, Lund.

Oldenstedt, Boel, (2022), *Föräldrabalk (1949:381) 6 kap. 13 §*, Lexino.

Artiklar och rapporter

Andersson, Linn och Beckman, Malin, (2022), ”Inget kommer att ändras förän några barn dör” En rapport om våld, föräldraskap och vårdnad’, *Kvinnojouren Lund*.

Berglund, Clara; Inci, Zozan; Kanakaris, Zandra; Lineo, Luis och Persson, Olga, (2017), ’Farliga slutsatser om barn i vårdnadstvister’, *Svenska Dagbladet*.

Diesen, Eva, (2016), ’Våld och Vårdnad’, *Rapport 2016*, Roks.

Enander, Göran och Heimer, Gun, (2019), ’Kunskap är nyckeln för att motverka våldet’, *Upsala Nya Tidning*.

Eriksson, Maria; Hultmann, Ole; Jansson Josephsson, Charlotta och Svensson, Emma (2020), ’Barn som upplever våld – Att stödja barn och bedöma föräldrars omsorgsförmåga’, *Sveriges Kommuner och Regioner*.

GREVIO, (2019), ’Baseline Evaluation Report Sweden’, *Council of Europe*.

Haraway, Donna, (1988), ’Situated Knowledges: The science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective’, *Feminist studies*, vol. 14:3, s. 575-589.

Harrison, Christine, (2008), ’Implacably Hostile or Appropriately Protective? Women Managing Child Contact in the Context of Domestic Violence’, *Violence Against Women*, vol. 14:4, s. 381-405.

Jämställdhetsmyndigheten, (2022), ’Uppgifter om våld är inget undantag’, *Rapport 2022:1*.

Myhill, Andrew och Walby, Sylvia, (2000), ’Reducing Domestic Violence... What Works?: Assessing and Managing the Risk of Domestic Violence’, *Crime Reduction Research Series*, Paper 04.

Nätverket Gömda Kvinnor, (2021), ’Nätverket Gömda Kvinnors skuggrapport till FN:s tortyrkommitté’.

Schiratzki, Johanna, (2022), ’Barnrättsperspektivet i vårdnadstvister – från domstolsförhandling till föräldraförhandling’, *Juridisk Tidskrift*, Nr 1 2022-23, s. 249-258.

Socialstyrelsen, (2021), ’Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld – ett utbildningsmaterial’.

Socialstyrelsen, (2022), ’HSLF-FS 2022:18 - Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds föreskrifter och allmänna råd om socialnämndens

informationssamtal', *Gemensamma författningssamlingen avseende hälso- och sjukvård, socialtjänst, läkemedel, folkhälsa m.m.*

Elektroniska källor

Jämställdhetsmyndigheten, *Fakta och statistik*, <<https://jamstalldhetsmyndigheten.se/mans-vald-mot-kvinnor/fakta-och-statistik/>>, publiceringsdatum 2021-11-22, senast uppdaterad 2022-10-27, besökt 2022-09-23.